

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΒ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 161 • ΜΑΪΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1999 • ΙΓΙΑΡ - ΣΙΒΑΝ 5759

Ο εβραϊκός και ο ελληνικός πολιτισμός βάση του ευρωπαϊκού

Του ΕΡΙΧ ΦΡΟΜ

Ο ΔΥΤΙΚΟΣ πολιτισμός μας στηρίζεται σε δύο βάθρα: τον εβραϊκό και τον ελληνικό πολιτισμό. Θεωρώντας την εβραϊκή παράδοση, που τα βάθρα της βρίσκονται στην Παλαιά Διαθήκη, διαπιστώνουμε ότι συνιστά μια σχετικά καθαρή μορφή πατριαρχικής κουλτούρας, που εδραϊώνεται στην εξουσία του πατέρα μέσα στην οικογένεια, του ιερέα και του βασιλιά στην κοινωνία και του πατρικού Θεού στους ουρανούς. Όμως, παρά την άκρα αυτή μορφή πατριαρχισμού είναι δυνατό να αναγνωρίσουμε τα παλαιά μητριαρχικά στοιχεία, όπως υπάρχουν στις συνδεόμενες με τη γη και τη φύση (τελετουργικές) θρησκείες, που κατατροπώθηκαν από τις ορθολογικές πατριαρχικές θρησκείες κατά τη δεύτερη χιλιετηρίδα π.Χ.

ΣΤΗΝ ΑΦΗΓΗΣΗ της Δημιουργίας, ο άνθρωπος εξακολουθεί να βρίσκεται σε πρωτόγονο σύνδεσμο με το έδαφος, χωρίς την ανάγκη της εργασίας και χωρίς συνείδηση του εαυτού του. Η γυναίκα είναι πιο ξύπνια, πιο ενεργητική και πιο τολμηρή απ' τον άνδρα και μόνο μετά την "πτώση" ο πατριαρχικός Θεός αναγγέλλει την αρχή σύμφωνα με την οποία η γυναίκα πρέπει να υπακούει τον άνδρα. Ολόκληρη η Παλαιά Διαθήκη είναι μια επεξεργασία κατά διαφόρους τρόπους της πατριαρχικής αρχής με την καθιέρωση ενός ιεραρχικού σχήματος, ενός θεοκρατικού κράτους και μιας ανστηρά πατριαρχικής οικογενειακής οργάνωσης. Στη συγκρότηση της οικογένειας, όπως περιγράφεται στην Παλαιά Διαθήκη, συναντάμε πάντοτε το πρόσωπο του αγαπητού υιού: Ο Αβελ έναντι του Κάιν, ο Ιακώβ κατά του Ησαΐ, ο Ιωσήφ κατά των αδελφών του. Και κατά μια ευρύτερη έννοια, ο λαός του Ισραήλ ως ο αγαπητός υιός του Θεού. Αντί της ισότητας όλων των παιδιών στα μάτια της μητέρας, βρίσκουμε τον αγαπητό υιό, που αγαπά περισσότερο τον πατέρα και

αγαπάται περισσότερο απ' τον πατέρα ως διάδοχό του και κληρονόμο της περιουσίας του. Στον αγώνα για την εξασφάλιση της θέσης του αγαπητού υιού, και κατά συνέπεια για την κληρονομιά, τα αδέρφια μετατρέπονται σε εχθρούς και η ισότητα παραρχωρεί τη θέση της στην ιεραρχία.

Η ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ όχι μόνο θέτει ανστηρόταμπος στην αιμομιξία, αλλά και επιβάλλει την απαγόρευση της προσήλωσης στο έδαφος. Η ανθρωπινή ιστορία περιγράφεται να αρχίζει με την εκδίωξη του ανθρώπου απ' τον παράδεισο, απ' το έδαφος που έχει ριζώσει και με το οποίο αισθανόταν ένα. Η εβραϊκή ιστορία περιγράφεται να αρχίζει με την εντολή προς τον Αβραάμ να εγκαταλείψει τη χώρα που γεννήθηκε και να μεταβεί "εις χώραν την οποίαν δεν γνωρίζει". Από την Παλαιστήνη η φυλή περιπλανιέται στην Αίγυπτο. Απ' εκεί επιστρέφει πάλι στην Παλαιστήνη. Αλλά και ο νέος εποικισμός δεν είναι ο τελικός. Οι διδασκαλίες των προφητών κατευθύνονται κατά της νέας αιμομικτηκής εμπλοκής με το έδαφος και τη φύση, όπως εκδηλώνονται στη χαναατική ειδωλολατρία. Διακηρύσσουν την αρχή σύμφωνα με την οποία ο λαός που έχει αποστεί από τις αρχές της λογικής και της δικαιοσύνης και εμμένει στις αρχές του αιμομικτηκού δεσμού με το έδαφος, θα εκδιωχθεί από το έδαφός του και θα πλανιέται στον κόσμο δίχως στέγη και δίχως πατρίδα, ώσπου ν' αναπτύξει τις αρχές της λογικής, ώσπου να ξεπεράσει τον αιμομικτηκό δεσμό με το έδαφος και τη φύση. Μόνο τότε μπορούν οι άνθρωποι να επιστρέψουν στην πατρική τους γη, μόνο τότε το έδαφος θα είναι ευλογία, ανθρωπινή κατοικία απελευθερωμένη από την κατάρρα της αιμομιξίας. Η έννοια της εποχής του μεσσιανισμού είναι η έννοια της ολοκληρωτικής νίκης πάνω στους αιμομικτηκούς δεσμούς και της απόλυτης εδραίωσης της πνευματικής πραγματικότητας της ηθικής και διανοητικής συνείδησης, όχι

Συνέχεια στη σελ. 29

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Εσωτερικό της Συναγωγής Τρικάλων η οποία χτίστηκε τον 19ο αιώνα και αναστηλώθηκε μετά το 1945. (Από το βιβλίο του Ν. Σταυρουλάκη «Jewish Sites and Synagogues of Greece»).

Ο Πλάτων και η δουλεία

Υπό ΔΑΥΙΔ ΜΠΕΝ ΓΚΟΥΡΙΟΝ

Ο πρωθυπουργός του Ισραήλ Δαβίδ Μπέν Γκοριγιόν (υιός του Λέοντος) είναι ασφαλώς μία από τις μεγάλες φημισματικές της εποχής μας. Σπάνιον φαινόμενο ηγέτη, που εναρμονίζει τις αρετές και το δυναμισμό του λαού του, ο Μπέν Γκοριγιόν φημισμικά και ηθικά, είναι ένα κράμα βιβλικού πατριάρχη, Ελληνο φιλοσόφου και Ρωμαίου στρατηγού των δημοκρατικών χρόνων.

Ο φλογερός και θεληματικός δημιουργός του ισραηλινού κράτους, γεννήθη το 1886, εις κάποιο γκέτο μιας σκοτεινής πολωνικής πόλεως, υπό το καθεστώς των τσαρικών αντισημιτικών "πογκρόμ".

Αφού ηρωίσθη από νεαρότατης ηλικίας δι' ανθρωπιστικά ιδεώδη και εγνώρισε τις ρωσικές φυλακές, απεφάσισε να μεταναστεύσει εις την αρχαίαν γην των προγόνων του και ν' αφιερώσει την ζωήν του εις τον Σιωνισμό, το εθνικόν κίνημα απελευθερώσεως των εν διασπορά υιών του Ισραήλ.

Εις ηλικίαν 20 ετών, το 1906, εγκατεστάθη εις την Παλαιστίνη και έκτοτε εργάσθη υπό σκληράς συνθήκας μαζί με τους άλλους αποίκους δια την δημιουργία μιας εβραϊκής εθνικής εστίας. Η εγκατάλειψις υπό της Αγγλίας της εντολής επί

των εδαφών της Παλαιστίνης έδωκεν εις τον δυναμικόν ηγέτην την αναμενόμενην ενισχυράν να στήσει το 1948 το κράτος του Ισραήλ, των τυχόν του οποίον προϋποθέτει έκτοτε σχεδόν ανέλλιπώς. Παρά το συντριπτικόν βάρος των καθηκόντων του, ο Μπέν Γκοριγιόν ουδέποτε αμελεί τις προσωπικές μελέτας του επί των αρχαίων φιλοσοφικών και θερησκευτικών σιστημάτων. Κάτοχος ενριτατης παιδείας, ανθεντία εις την σιηγοιτικην θερησειολογίαν, εξαιρετικώς πολίτλωσσορ, ο Ισραηλινός πρωθυπουργός μελετά εις το πρωτότιπον τα αρχαία κείμενα. Η ελληνική φιλοσοφία και ιδιαιτέρως ο Πλάτων - "ο οποίος ανηκει εις όλες τις χώρας και όλες τις εποχάς και τον οποίον η σφια επί 2.300 έτη ουδαμώς ημιαρκόθη" - αυτοτελεί την προσφιλή ενασχόλησιν και τον γνώμονα τον βίον του. Όπως διεκήρυξε κατ' επανάληψιν δημοσία, εις την πολιτικήν του δρώσιν επιθυμεί να πραγματοποιη το πλατωνικόν: ότι πρέπει οι φιλόσοφοι να κυβερνησούν ή οι κυβερνήται να φιλοσοφησούν. Ας σημειωθή, τέλος, ότι ο Μπέν Γκοριγιόν ανεκηρύχθη διδάκτωρ της Φιλοσοφίας επί διατριβής του επί του Πλάτωνος.

«Καθημερινή», 12 Φεβρουαρίου 1958

Ο Πλάτων είναι εις εκ των ελαχίστων συγγραφέων της κλασσικής εποχής της ελληνικής φιλοσοφίας, του οποίου τα έργα - χάρις εις την σχολήν του, την Ακαδημίαν, επιζηήσαν αντου κατά 1.000 περίπου έτη- έφθασαν όλα μέχρις ημών, και μάλιστα ανέκδοτα. Εις τα έργα αυτά, τα οποία κατά το πλείστον έχουν την μορφήν διαλόγων μεταξύ

διαφόρων συνομιλητών (τη εξαιρέσει της Απολογίας του Σωκράτους και των Επιστολών) εξετάζονται όλα τα προβλήματα, τα οποία απασχολούν τότε την ελληνικήν σκέψιν και περί των οποίων δύναται να λεχθή ότι μέχρι σήμερον εξακολουθούν να απασχολούν την ανθρωπίνην σκέψιν. Είναι αμφίβολον εάν εις την Ιστορίαν της Ανθρωπότητος υπάρχη άλλος μεγάλος

στοχαστής γνωρίζων να γράφει και να διατυπώνει τις σκέψεις του καθ' όν τρόπον ο Πλάτων.

Παρ' όλα ταύτα δεν θα ημπορούσαμεν να είπωμεν ότι γνωρίζομεν τις αντιλήψεις του ιδίου του Πλάτωνος, όσον αφορά τα προβλήματα, τα οποία συνεζητήθησαν και ηρμηνεύθησαν εις τους Διαλόγους του. Οι λόγοι εν προκειμένω είναι δύο: 1) Εις τους διαλόγους αυτούς, ουδέποτε εμφανίζεται ο ίδιος ο Πλάτων. Εις τους περισσότερους εξ αυτών, ο κυριώτερος εξ όλων των συνομιλούντων είναι ο Σωκράτης, ο πολυγραφημένος του διδάσκαλος. Είναι δύσκολον, λοιπόν, κάθε φορά να ξεχωρίση κανείς ποίαι είναι αι ιδέαι εκείνας τις οποίας ο Σωκράτης εκφράζει ως ιδικάς του και τις οποίας ο Πλάτων ασπάζεται ή δεν ασπάζεται, ποίαι είναι αι ιδέαι αι αποδιδόμεναι εις τον Σωκράτη, αλλ' ανήκουν αι εις τον Πλάτωνα και ποίαι, τέλος, είναι αι αντιλήψεις, τις οποίας ο Σωκράτης εκθέτει και ο Πλάτων αναιρεί. Ο μεγαλοφώνος μαθητής του Πλάτωνος, ο Αριστοτέλης, δεν παραλείπει να υπογραμμίση τις διαφοράς των ιδεών του από εκείνας του διδασκάλου του, και μάλιστα με την μεγαλυτέραν ικανοποίησιν. Εις τα έργα του Σταγειρίτου σοφού, υπογραμμίζεται πάντοτε η διάκρισις μεταξύ της διδασκαλίας του διδασκάλου και εκείνης του μαθητού. Αλλ' εις τα έργα του Πλάτωνος ουδέποτε παρατηρείται και η παραμικρά κριτική, έστω και υπό τύπον, υπαινιγμού, προς τον Σωκράτη. Εν τούτοις θα ήτο απίθανον να δεχθή κανείς ότι ο μεγάλος Έλλην διανοητής δεν έκαμε τίποτε άλλο, πέραν του να επαναλάβη την διδασκαλίαν του διδασκάλου του. Εις το τελευταίον και εκτενέστερον έργον του Πλάτωνος, τους "Νόμους", ο Σωκράτης δεν εμφανίζεται διόλου, ενώ εις μερικούς διαλόγους που εγράφησαν προ των "Νόμων", ως λ.χ. ο "Τίμαιος", ο Σωκράτης παύει να διαδραματίζει τον πρωτεύοντα ρόλον. Και έπειτα είναι βέβαιον ότι ακόμη και εις τους Διαλόγους, εις τους οποίους ο Σωκράτης παραμένει ο κυριώτερος εκ των πλατωνικών Διαλόγων), ο Πλάτων παρουσιάζει προσωπικάς απόψεις και αντιλήψεις του, αποδίδων αυτάς εις τον σεβαστόν διδάσκαλόν του. Σήμερον όμως δεν ημπορούμεν να διακρίνωμεν κατά τρόπον ανεπίδεκτον πάσης αμφισβήτησεως ποίαι είναι αι αντιλήψεις του Πλάτωνος και ποίαι αι του Σωκράτους. Ο ίδιος ο Σωκράτης δεν έγραψε ποτέ τίποτε και ό,τι περί αυτού γνωρίζομεν, προέρχεται κυρίως από τους "Διαλόγους" του Πλάτωνος, τα "Απομνημονεύματα" του Ξενοφώντος και εμέσως από τα κείμενα του Αριστοτέλους. Αλλά και εις αυτά ακόμη τα κείμενα του Αριστοτέλους, δεν είναι πάντοτε εύκολον να γνωρίζη κανείς κατά πόσον αι υποβαλλόμεναι εις κριτικήν αντιλήψεις, οφείλονται εις τον Σωκράτη ή εις τον Πλάτωνα.

2) Ο ίδιος ο Πλάτων μας εμβάλλει εις αμφιβολίας

ως προς το κατά πόσον εις τα έργα τα οποία έγραψε εκθέτει τις απόψεις του και τα δόγματά του. Ο μεγαλοφώνος Αθηναίος, του οποίου όχι μόνον το βάθος και ο πλούτος της σκέψεως, αλλά και η λογοτεχνική δύναμις και το τάλαντον της εκφράσεως παραμένουν ίσως μοναδικά εις την παγκόσμιον λογοτεχνίαν, είχε την γνώμην ότι η γραπτή διατύπωσις των σκέψεων δεν ημπορεί να εκφράση την πάλλουσαν εντός της ανθρωπίνης καρδιάς βαθειάν αλήθειαν.

Εις τον "Φαίδρον" ο Σωκράτης λέγει: "Εκείνος που καταλείπει γραπτάς οδηγίας οιασδήποτε φύσεως, όπως επίσης εκείνος που λαμβάνει γνώσιν των οδηγιών τούτων πιστεύων ότι από το κείμενον αυτό θα συμπεράνη τι το στερεόν και το βέβαιον, είναι πλήρης αφελείας... διότι η γραφή ομοιάζει προς την ζωγραφικήν. Πράγματι τα δημιουργήματα της ζωγραφικής εμφανίζονται εις τα μάτια μας σαν ζώοντα όντα, αλλά ερωτώμενα σιωπούν με μεγάλην αξιοπρέπειαν. Το αυτό συμβαίνει με τον γραπτόν λόγον, ο οποίος δεν είναι ικανός να υπερασπίση εαυτόν. Δεν υπάρχει παρά ένας άλλος λόγος, αδελφός του προηγούμενου, ο οποίος είναι μέσα εις την ψυχήν εκείνου που μανθάνει, ικανός να υπερασπίση εαυτόν, να ομιλή και να σιωπά όταν πρέπει". (275 Γ)

Παρ' όλον ότι εκείνος που λέγει τα λόγια αυτά είναι ο Σωκράτης, έχει κανείς το δικαίωμα να διερωτηθή περί του κατά πόσον πρόκειται περί μιας ιδέας του Πλάτωνος ή περί μιας γνώμης του Σωκράτους, ο οποίος, ως ελέχθη, ουδέποτε έγραψε τίποτε και ο οποίος δεν εξεφράσθη παρά μόνον προφορικώς δι' ερωταποκρίσεων κατά την διάρκειαν συνομιλιών μετά των φίλων του, εις την οικίαν του ή καθ' οδόν.

Εν τούτοις, την αρνητικήν αυτήν γνώμην περί του γραπτού λόγου, ο Πλάτων την εκφράζει και ο ίδιος εις την εβδόμην επιστολήν του προς τους φίλους του Δίωνος του Σικελού, συνταχθείσαν, κατά τα φαινόμενα, περί το 353 π.Χ. Ο Πλάτων θα ήτο τότε περίπου 74 ετών και είχε ήδη συγγράψει και "δημοσιεύσει" τα περισσότερα εκ των έργων του. Εις την επιστολήν αυτήν, αναφερομένην εις την φιλοσοφίαν του, εις το πολιτικόν και ηθικόν του ιδεώδες, αναφέρει κατηγορηματικώς: "Δεν υπάρχει άλλωστε, έργον μου επ' αυτού και δεν θα υπάρξη ποτέ. Διότι ο λόγος δεν ομοιάζει με ουνδένα εκ των άλλων τρόπων της γνώσεως, αλλά εκπηδά αφινιδίως μετά μακράν περισυλλογήν και ωρίμανσιν - όπως το φως αναπηδά από την φλόγα του πυρός - γεννάται εντός της ψυχής και έκτοτε αυτοτρέφεται". Και επαναλαμβάνει εις την ιδίαν επιστολήν (344), ότι δια να γνωρίση κανείς το καλόν και το κακόν, πρέπει να μελετήση και να κατανοήση εις όλα τα πράγματα ποίον είναι το ψευδές και ποίον το γνήσιον, πράγμα το οποίον δεν είναι δυνατόν παρά δια του ενδελεχούς στοχασμού, δια της συζητήσεως και της κριτικής, δια της

εξετάσεως και συγκρίσεως των ονομάτων, των ορισμών, των οπτασιών, των εντυπώσεων, και δια της καλής τη πίστει, άνευ προκαταλήψεων, εξετάσεως των τιθεμένων ερωταποκρίσεων. Μόνον δια του τρόπου αυτού και όχι χωρίς καμμίαν δυσκολίαν, εξυπνά η διάνοια και η λογική εις την ψυχήν του ανθρώπου, καταβάλλοντος κατ' αυτόν τον τρόπον μίαν υπερτάτην προσπάθειαν "Δι' αυτόν τον λόγον κάθε σοβαρός άνθρωπος αυτοδεσμεύεται να μη γράψη επ' αυτών των πραγμάτων, τα οποία είναι εκ της φύσεως των σοβαρά, από φόβον μήπως ο λόγος του εκθρόνισι διαμάχας και αμφισβητήσεις μεταξύ των ανθρώπων".

Δεν είναι δυνατόν εν προκειμένω να μη σκεφθή κανείς ότι ο Πλάτων αναφέρεται εις τα ιδικά του έργα και πρέπει να δεχθή ότι η βάσις της διδασκαλίας την οποία εδίδαξεν από της ιδρύσεως της Ακαδημίας, διεβιάσθη μόνον προφορικώς εις τους μαθητάς της Σχολής του. Κατά συνέπειαν, εκ των παραδόσεων αυτών, δεν μας απομένει σχεδόν τίποτε. Δεν ημπορούμεν να κρίνωμεν τας ιδέας του Πλάτωνος, παρὰ μόνον εκ των έργων του. Έτσι, είμεθα υποχρεωμένοι να μαντεύωμεν εάν εις τον τάδε Διάλογον, όντως αποκαλύπτει την σκέψιν του ή απλώς εκφράζει μίαν κρίσιν εξ ονόματος ενός άλλου. Επί του σημείου αυτού δεν έχομεν καμμίαν βεβαιότητα.

Ο Πλάτων, ένα πνεύμα παγκόσμιον, εις το οποίον τίποτε το ανθρώπινον δεν ήτο ξένον, δεν θα ημπορούσε να αγνοήση το πρόβλημα της δουλείας, θεσμού υφισταμένου τότε εις όλας τας χώρας και εις όλας τας ελληνικάς πόλεις, συμπεριλαμβανομένων και των Αθηνών, της γενετείρας του. Σήμερον, η διαίρεσις της κοινωνίας εις τάξεις φαίνεται εις πλείστους ανθρώπους, φυσική, αναγκαία, απαρασάλευτος. Κατά τον ίδιον ακριβώς τρόπον, ο θεσμός της δουλείας εφαινετο τότε φυσικός, απαραίτητος και απαρασάλευτος. Εις την εποχήν του Πλάτωνος και επί μακρόν χρόνον ύστερα από αυτόν, δεν υπήρχε πόλις, δόγμα ή θρησκεία καταδικάζουσα την δουλείαν.

Η δουλεία υφίστατο από αρχαιοτάτων όμως ήδη χρόνων και αναμφιβόλως θα πρέπει να αναζητήση κανείς την καταγωγήν του θεσμού, εις την ύπαρξιν αιχμαλώτων πολέμου. Αι άγριαι φυλαί εφόρνευον τους αιχμαλώτους των, κάποτε μάλιστα διά να τους καταβροχθίσουν. Κατόπιν οι αιχμαλῶτοι έγιναν δούλοι και τούτο απετέλεσε πρόδοον καταφανή, διότι τουλάχιστον, τους εχάριζαν την ζωήν. Ο θεσμός διεδόθη ευρύτερον κατά την μετάβασιν από του ποιμενικού και κυνηγετικού νομαδισμού, εις την γεωργίαν.

Εις την Ελλάδα υπήρχον δούλοι ήδη από της εποχής του Ομήρου. Οι αιχμαλῶτοι πολέμου εγίνοντο δούλοι των νικητών ή επωλούντο ως δούλοι. Ακόμη και άνθρωποι ελεύθεροι, περόντες εις χείρας πειρα-

τών, επωλούντο ως δούλοι εις μακρινάς χώρας. Συχνά, η καταγωγή του δούλου ήτο εξ ίσου ή και περισσότερον αρχοντική από την καταγωγήν του αγοραστού του. Ο ίδιος ο Πλάτων, επιστρέφων εκ Συρακουσών εις Αθήνας, είχε συλληφθή υπό πειρατών, πωληθή ως σκλάβος και εξηγοράσθη από τους φίλους του. Εις την Ελλάδα, υπήρχον δύο κατηγορίαι δούλων: Οι μεν, ως εκείνοι των Αθηνών, ήσαν ξενικής καταγωγής και ηγοράζοντο. Οι άλλοι ήσαν αυτόχθονες, δουλοπάροικοι, όπως οι δούλοι εις την Σπάρτην και την Θεσσαλίαν. Οι εἰλωτες της Λακεδαιμόνος δεν ανήκον εις ιδιώτας, αλλ' εις το Κράτος. Ήσαν δούλοι του συνόλου. Ήσαν χωρικοί, αρχαίοι κάτοικοι της Πελοποννήσου, τους οποίους οι Δωριεῖς κατακτηταί εμωράσθησαν μεταξύ των δια τας αγροτικάς εργασίας. Ο κύριος δεν είχε το δικαίωμα να πωλήσῃ τον δούλον του, ούτε και να τον απελευθερώσῃ. Δούλος λοιπόν του Κράτους, ο εἴλως ημπορούσε να υπηρετήσῃ εις τας ενόπλους δυνάμεις, χειραΐας ή θαλασσίας και δεν ημπορούσε να απελευθερωθῇ παρὰ μόνον εις ωρισμένας περιπτώσεις, αμειβόμενος κατ' αυτόν τον τρόπο κυρίως δια τας πολεμικάς του ανδραγαθίας.

Ο ιδιοκτήτης του εἵλωτος, είχε δικαίωμα εις ἑν μέρος των εισοδημάτων εκ των γαιών τας οποίας οὗτος εκαλλιέργει ως δούλος και ημπορούσε να απαιτήσῃ ἀπὸ αὐτόν όπως του παράσχῃ και προσωπικάς υπηρεσίας. Εν τῷ συνόλω των, οι εἰλωτες διετηροῦν την προσωπικήν και οικογενειακήν των ελευθερίαν, ημπορούσαν να κατέχουν ωρισμένα αγαθά και κάποτε μάλιστα και να αποκτήσουν μεγάλην περιουσίαν. Οποσδήποτε οι Σπαρτιάται ήσαν επιφυλάκτικοι ἀπέναντι των εἰλώντων επειδή ο αριθμός των εθεωρεῖτο μεγαλύτερος του αριθμοῦ των πολιτῶν της Σπάρτης (δοκε-καπλάσιος περίπου). Πράγματι επωφελοῦμενοι ωρισμένων δυσμενῶν εποχῶν δια την Σπάρτην, ημπορούσαν να συμμαχήσουν με τους εχθρούς της και να επαναστατήσουν. Κάποτε, οι ίδιοι οι αυθενταί των ἀπεφάσιζαν την θανάτωσιν των (Σημ.: Κατά τους ιστολόγισμους του Εδουάρδου Μάγιερ, 16 εἰλωτες ἀντιστοιχοῦσαν προ ἑνα Σπαρτιάτην. Αλλ' ο αριθμός αὐτός εἶναι προφανῶς υπερβολικός). Εις την Κρήτην και την Θεσσαλίαν υπήρχον δούλοι, διαβιόντες υπό ἀναλόγους με τους εἰλωτας συνθήκας.

Εις την υπόλοιπον Ελλάδα και εις τας Αθήνας, οι δούλοι ανήκον εις χωριστούς κυρίους. Ηγοράζοντο, ή ήσαν υἱοὶ δούλων του σπιτιοῦ. Ο δούλος ἀπετελεῖ ἀπόλυτον ιδιοκτησίαν του κυρίου του, όπως οιοδήποτε άλλο αντικείμενον. Εις τας αρχαίας Αθήνας, όταν την γήν εκαλλιέργουν οι αυτόχθονες, οι δούλοι ήσαν ολίγοι. Ο αριθμός των όμως ηυξήθη με την εξέλιξιν της βιοτεχνίας και της βιομηχανίας. Η αγορά των δούλων ετροφοδοτεῖτο δια των πολέμων μεταξύ των διαφόρων ελληνικων πόλεων ή δια των πολέμων μεταξύ Ελ-

λήνων και βαρβάρων. Όταν μία ελληνική πόλις, υπέτασσε μίαν άλλην ελληνικήν πόλιν, επεκράτει η συνήθεια της θανατώσεως όλων εκείνων των ανδρών που ήσαν εις θέσιν να πολεμήσουν και της πωλήσεως των γυναικοπαίδων ως δούλων. Υπήρχε ένα συνεχές και μόνιμον "δουλοπάζαρο", τροφοδοτούμενον από αιχμαλώτους πολέμου, προερχομένους από γειτονικάς προς την Ελλάδα χώρας και από αυτό ακόμη το Ισραήλ.

Ο προφήτης Ιωήλ καταλογίζει εις την Τύρον και την Σιδώνα, ότι επώλησαν τους υιούς του Ιουδα και της Ιερουσαλήμ εις τους υιούς των Ελλήνων (Ιωήλ Κεφ. Δ 6). Ομοίως, ο προφήτης Ιεζεκιήλ συμπεριλαμβάνει την Ελλάδα μεταξύ των χωρών αι οποίαι εμπορεύονται με την Τύρον και ανταλλάσσουν τα προϊόντα των "με την ζωήν ανθρώπων". (Ιεζεκιήλ ΚΖ 13). Η Κύπρος, ευρισκομένη πλησίον του Ισραήλ, απετέλει έν ακόμη κέντρον εις το οποίοιόν ήρχαζε το εμπόριον των δούλων. Εκεί οι πειραταί της Ανατολικής Μεσογείου, δρώντες εις την Συρίαν, το Ισραήλ, και την Αίγυπτον, ωδήγουν τους αιχμαλώτους των. Εκείθεν, οι δούλοι μεταφέροντο εις την Ελλάδα, και δη εις τους λιμένας των Αθηνών και της Κορίνθου. Εις τας Αθήνας, οι δούλοι εχρησιμοποιούντο εις οικιακάς εργασίας, εις τους αγρούς, εις τα εργαστήρια, εις τα ορυχεία αλλά ουχί σπανίως είχαν και ωρισμένας ειδικότητας. Ήσαν διδάσκαλοι, ιατροί, ή υπηρετούν εις την αστυνομίαν και εις άλλας δημόσιας υπηρεσίας.

Κατά την εποχήν λοιπόν του Πλάτωνος, τόσον προ όσον και μετά, η δουλεία απετέλει φαινόμενον γενικόν, εις ολόκληρον τον κόσμον. Ο Αβραάμ είχε δούλους, τους οποίους είχεν αγοράσει, ή υιούς δούλων οι οποίοι, όπως και οι υιοί του Αβραάμ, έπρεπε να υποβληθούν εις περιτομήν. Ο Μωσαϊκός Νόμος απαγορεύει εις πάντα ξένον να συμμετάσχη εις το γένμα του Πάσχα, αλλ' η Τορά το επιτρέπει εις τον "αργυρώνητον δούλον" και εις τον περιτμηθέντα. Επί πλέον, ο Εβραϊός δούλος υπηρετεί μόνον επί εξ έτη τον κύριόν του και τον έβδομον χρόνον "φεύγει ελεύθερος, χωρίς να πληρώνη τίποτε" (Εξοδος, ΚΑ 2). Εάν όμως ο κύριός του τον έδωκε μίαν γυναίκα εκ της οποίας απέκτησεν υιούς ή θυγατέρας, η γυναίκα του και τα τέκνα του μένουν εις τον κύριον. (Εξοδος ΚΑ 4). Όσον αφορά τον μη Εβραϊόν δούλον, ούτος ημπορούσε να παραιμείνη δούλος ισοβίως και τα τέκνα του απετέλουν ιδιοκτησίαν του κυρίου του. Εάν όμως ο κύριος "πατάξη τον οφθαλμόν του δούλου αυτού, ή τον οφθαλμόν της δούλης αυτού και τυφλώση αυτόν, θέλει αφήσει αυτόν ελεύθερον, εξ αιτίας του οφθαλμού αυτού. Και

εάν εκβάλη τον οδόντα του δούλου αυτού ή τον οδόντα της δούλης αυτού, θέλει αφήσει αυτόν ελεύθερον εξ αιτίας του οδόντος αυτού". (Εξοδος ΚΑ 27).

Το Λευιτικόν κάμνει σαφεστάτην διάκρισιν μεταξύ του Εβραίου δούλου και του δούλου του προερχομένου "εκ των εθνών, των πέριξ υμών" του ξένου. Ο κύριος του δούλου δεν θα πρέπει να τον υποχρεώνη να εργάζεται πολύ σκληρά και εξ άλλου κατά το έτος του Ιωβηλαίου ο δούλος επιστρέφει εις την οικογένειάν του και εις την γην των πατέρων του. Μόνον ο ξένος δούλος αποτελεί αιώνιον ιδιοκτησίαν του κυρίου του και η απαγόρευσις περί της επιβολής εις αυτόν σκληράς εργασίας δεν εκτείνεται μέχρις αυτού. (Λευιτικόν ΚΕ 45). Μόνο η υποχρέωσις δια την ανάπαυσιν του Σαββάτου είναι γενική: "... ίνα αναπαυθή ο δούλος και η δούλη σου καθώς εσύ. Και ενθυμού ότι ήσο δούλος εν τη γη της Αιγύπτου" (Δευτερονόμιον Ε 15). Ο Ιερεμίας (Κεφ. λδ) μάς πληροφορεί όμως ότι εις την πραγματικότητα τα κελεύσματα της Πεντατεύχου δεν ετηρούντο και ότι αφού ακόμη ο βασιλεύς Σεδεκίας συνήψε "συνθήκην μετά παντός του λαού... ώστε να αποπέμψη έκαστος τον δούλο αυτού και έκαστος την δούλην αυτού... δια να μη έχη έκαστος δούλος Ιουδαίον αδελφόν αυτού", οι κύριοι των δούλων μετέβαλον γνώμην και υπεδούλωσαν εκ νέου τους απελευθερωθέντας. Εκ παραλλήλου, εις το βιβλίον του Νεεμίου, αναγινώσκομεν μίαν περικοπήν σχετικήν με τους θρηγόνους του λαού, εναντίον των "προκρίτων και των προεστώτων", οι οποίοι υπεδούλωναν τον λαόν (Νεεμίας Ε 1, 5).

Αλλ' εις την Βίβλον, εκείνος ο οποίος λέγει τα πιο ανθρώπινα λόγια, όσον αφορά την δουλείαν, είναι ο Ιώβ: "Αν κατεφρόνησα την κρίσιν του δούλου μου ή της δούλης μου, όταν διαφέροντο προς εμέ, τί θέλω κάμει τότε όταν εγερθή ο Θεός; Και όταν επισκεφθή τι θέλω αποκριθή προς αυτόν; Ο ποιήσας εμέ εν τη κοιλία, δεν εποίησε και εκείνον; Και δεν εμόρφωσεν ημάς αυτός εν τη μήτραι;"

Εις την Ελλάδα ουδεμία διάκρισις γίνεται μεταξύ του Έλληνος και του ξένου δούλου. Όλοι αποτελούν ιδιοκτησίαν απόλυτον, αιώνιον κτήμα του αυθέντου των -τόσον οι ίδιοι όσο και τα τέκνα των, εκτός βεβαίως εάν ο κύριός των τους απηλευθέρωνε. Εις τας Αθήνας όμως, αι συνθήκαι διαβιώσεως των δούλων (εκτός των εργαζομένων εις τα ορυχεία) ήσαν πολύ ανθρωπινώτεραι. Εις την πατρίδα του Πλάτωνος, οι δούλοι ήσαν ενδεδυμένοι όπως και οι κύριοί των. Εξούσαν σχεδόν ελεύθεροι, μερικοί δε εξ αυτών είχαν και προσωπικά αγαθά. Πολλοί μάλιστα κατώρθωσαν να πλουτίσουν, να εξαγοράσουν την ε-

λευθερίαν των και να εξομοιωθούν προς τους ελεύθερους ανθρώπους.

Εις τους «Αθηναίων Νόμους», οι οποίοι κακώς αποδίδονται εις τον Ξενοφώντα, αλλά εκ της συντάξεως των οποίων φαίνεται ότι εγράφησαν εις εποχήν προγενεστέραν της γεννήσεως του Πλάτωνος και προ της εκρήξεως του πελοποννησιακού πολέμου, ο συγγραφεύς, εις αριστοκρατικής, απευθυνόμενος προς τους δημοκρατικούς, φαίνεται ασχάλλων δια την ελευθερίαν της οποίας απολαύουν εις τας Αθήνας οι δούλοι και οι ξένοι. Οι δούλοι, ως αναφέρεται πράγματι, απήλανον μιας ελευθερίας τόσον μεγάλης ώστε ουδείς ετόλμα να τους χτυπήσῃ. Ο δούλος ακόμη δεν παραχωρεί το προβάδισμα εις τον πολίτην και οι πολίται δεν είναι καλύτερον ενδεδυμένοι από τους δούλους των, εις τους οποίους επιτρέπουν να ζουν ανέτως. Μερικοί μάλιστα δούλοι συμπεριφέρονται ακριβώς ως οι ευγενείς. Επί πλέον οι δούλοι ημπορούν ελευθέρως να προβαίνουν εις κρίσεις περί των ελευθέρων πολιτών, όπως άλλωστε και οι ξένοι.

Ενδεχομένως να υπάρχη κάποια υπερβολή εις αυτήν την περιγραφήν, οφειλομένην εις ένα φανατικόν πολέμιον του δημοκρατικού καθεστώτος των Αθηνών. Πάντως είναι βέβαιον ότι οι δούλοι απήλανον πολλών ευεργετημάτων, ένεκα του ανθρωπιστικού πνεύματος που επεκράτει εις τας Αθήνας του Ε' αιώνος.

Εις τα "Πολιτικά" του Αριστοτέλους μας παρέχεται η άποψις της κοινής γνώμης περί των δούλων εις την Ελλάδα. Όπως είναι απαραίτητος ο δεσμός, μεταξύ ανδρός και γυναικός δια την εξασφάλισιν της διαιωνίσεως του είδους, εξ ίσου φυσικός είναι και ο δεσμός μεταξύ δούλου και αυθέντου, είναι αναγκαίος και απαραίτητος δια την ασφάλειαν της ζωής. Ο άνθρωπος ο οποίος χάρις εις το πνεύμα του ημπορεί να προβλέπη δια το μέλλον, είναι ως εκ της φύσεώς του κύριος και αυθέντης. Αλλ' ο άνθρωπος ο οποίος δεν είναι ικανός ειμή μόνον δια χειρωνακτικήν εργασίαν, ως εκ της φύσεώς του πάλιν είναι δούλος (1254 β). Εις κάθε οικογένειαν, υπάρχει μία τριπλή εξουσία: κύριος και δούλος, σύζυγος και σύζυγος και μητέρα και τέκνα. Ήδη, προ του Αριστοτέλους, είχαν εκφράσει την ιδέαν ότι η δουλεία δεν αποτελεί θεσμόν δίκαιον επειδή στηρίζεται επί της βίας, αλλ' ο Αριστοτέλης αποκαρτερεί την άποψιν αυτήν.

Δια τον Αριστοτέλη, οικιακή οικονομία δεν είναι δυνατή χωρίς αγαθά και χωρίς ιδιοκτησίαν. Όπως δια κάθε τέχνην απαιτούνται ειδικά εργαλεία, ούτω και η οικιακή οικονομία έχει τα ιδικά της εργαλεία -τους ανθρώπους. Επί παραδείγματι ο οικιακιστής έχει ανά-

γκην του οικιακού, (οργάνου ανψύχου) αλλά και το σκεπτόν (οργάνου εμψύχου). "Ο δούλος είναι ένα είδος ζωής ιδιοκτησίας" (1235 β). Η λέξις "ιδιοκτησία", εξηγεί ο Αριστοτέλης, είναι όπως η λέξις "μέρος". Τι μέρος, δεν αποτελεί ξεχωριστό κομμάτι ενός πράγματος, ανήκει εξ ολοκλήρου εις το πράγμα. Το αυτό συμβαίνει και με την ιδιοκτησίαν. Ο κύριος δεν είναι παρά ο κύριος του δούλου, δεν ανήκει εις τον δούλον. Αντιθέτως, ο δούλος δεν είναι μόνον ο δούλος του κυρίου του, αλλά και του ανήκει απολύτως. (1254 β). Ως των ανωτέρω, ο Αριστοτέλης καταλήγει εις ένα συμπέρασμα περί της βαθύτερας φύσεως της δουλείας: Ο άνθρωπος, ο οποίος εκ φύσεως δεν είναι ανεξάρτητος και εξαρτάται από κάποιον άλλον άνθρωπον, είναι εκ φύσεως δούλος. Κατά τον Αριστοτέλη η σκέψις και η εμπειρία δεν αποδεικνύουν ότι η δουλεία αποτελεί θεσμόν αντικείμενον προς την φυσικήν τάξιν, αλλ' αντιθέτως. Εις πάν έμψυχον ον, εξηγεί ο Αριστοτέλης, υπάρχει ένα μέρος το οποίον είναι υποδουλωμένον. Το σώμα είναι φύσει υποδουλωμένον και η ψυχή είναι φύσει κυρίαρχος. Διά τον λόγον αυτόν το σώμα πρέπει να υποτάσσεται εις την ψυχήν, και τα ένστικτα να υποτάσσωνται εις το λογικόν. Αλλά δεν πρέπει σώμα και ψυχή να είναι ίσα. Το ίδιο συμβαίνει και με τα οικιακά ζώα. Το οικιακόν ζώον υπερέχει των αγρίων ζώων, αλλ' εν τούτοις πρέπει να υποτάσσεται εις τον άνθρωπον, εφ' όσον ούτω πως εξασφαλίζεται η υπακοή εις του.

Αλλά και με τους ανθρώπους συμβαίνει το ίδιο. Από τα δύο φύλα, καλύτερον είναι το άρρεν. Δια τον λόγον αυτόν ο άρρεν κυριαρχεί και η γυναίκα πρέπει να υποτάσσεται. Εις την σκέψιν του Αριστοτέλους, η αρχή αυτή εκτείνεται εις ολοκλήρον την ανθρωπότητα, εφ' όσον οι άνθρωποι διαφέρουν μεταξύ των, όπως διαφέρει η ψυχή από το σώμα και ο ίδιος ο άνθρωπος από το ζώον.

Κατ' αυτόν τον τρόπον, συνάγομεν το συμπέρασμα ότι όλοι εκείνοι οι οποίοι είναι εκ φύσεως δούλοι καλόν είναι να παρεμένουν υποδουλωμένοι (1254). "Εάν ο άνθρωπος είναι κατωμένος δια να ανήκη εις κάποιον άλλον, τότε είναι δούλος εκ φύσεως και αρκεί να ανήκη εις κάποιον άλλον". Υπάρχει μία διαφορά μεταξύ των ανθρώπων: Οι μεν είναι ελεύθεροι, οι δε δούλοι και δια τους πρώτους "η δουλεία είναι μαζί θεσμός χρησίμους και δίκαιος". "Εις την κυριαρχίαν και την δουλείαν δεν υπάρχει μόνον σκοπός μότης αλλά και ένα πλεονέκτημα". Κατά τον Αριστοτέλη, μεταξύ του δούλου και του κυρίου του, όταν η κατάσταση ενός εκάστου έχει προσδιορισθή από τη φύσιν, υπάρχει ένας δεσμός συμφέροντος και φιλίας. Τα πράγματα όμως είναι διαφορετικά, όταν η κατάσταση του δεν είναι προσδιορισμένη από την φύσιν αλλά μόνον από τον νόμον (1255 β).

Ωσάν γνήσιος εμπειριστής, ο Αριστοτέλης δεν ήτο δυνατόν να αγνοήσει το γεγονός ότι μεταξύ των δούλων υπήρχον άνθρωποι έξυπνοι και σοφοί, οι οποίοι είχαν γίνει δούλοι χάρις εις μίαν κακοτυχίαν, αιχμαλωσίαν, απαγωγήν κλπ. Παραδέχεται λοιπόν, ότι εάν οι άνθρωποι αυτοί είναι δούλοι εκ του νόμου, δεν είναι δούλοι εκ φύσεως και κατά συνέπειαν δεν είναι δυνατόν παρά να αισθάνονται δια τον αυθέντην των μίσος και περιφρόνησιν και να ημπορούν να συνδεθούν μαζί του δια του συμφέροντος και της φιλίας. Ο Αριστοτέλης ευρίσκει μίαν δικαίωσιν της δουλείας, εφ' όσον οι ισχυρότεροι είναι και κατά κάποιον τρόπον ανώτεροι από τους ηττημένους. "Πρέπει να παραδεχθώμεν, γράφει, ότι η δύναμις δεν είναι πάντοτε εστερημένη αρετής". Εν προκειμένω ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί μίαν ελληνικήν λέξιν με διπλήν σημασίαν, την λέξιν "αρετή", η οποία πέραν της κυρίως σημασίας της, προσδιορίζει κάπως και την υπεροχήν της δυνάμεως. (1255 α 16).

Ο Αριστοτέλης δεν ήδύνατο διόλου να συλλάβη την εικόνα μιας ανθρώπινης κοινωνίας χωρίς δούλους. Θα πρέπει να υπογραμμίσω κανείς ότι εις πλείστα χωρία των "Πολιτικών" δυσανασχετεί επειδή οι τεχνίται -οι οποίοι εις την εποχήν του επωλλασσάσαντο συνεχώς εις τας Αθήνας- ήσαν άνθρωποι ελεύθεροι, συγκαταριθμούμενοι είτε μεταξύ των Αθηναίων πολιτών, είτε μεταξύ των ελευθέρων ξένων, των εγκατεστημένων εις τας Αθήνας. Συμφώνως προς την σκέψιν του Αριστοτέλους, ο άνθρωπος ο οποίος εκτελεί μίαν φυσικήν, χειρωνακτικήν εργασίαν, είναι κατ' ανάγκην και δούλος, επειδή αυτός είναι ο νόμος της φύσεως. Και εφ' όσον ανθρώπινη κοινωνία δεν είναι δυνατόν να υπάρξῃ άνευ χειρωνακτικής εργασίας, δεν είναι δυνατόν να υπάρξῃ κοινωνία χωρίς δούλους. Η δουλεία κατά συνέπειαν δε είναι καρπός ενός κοινωνικού καθεστώτος, αλλά αιώνιος νόμος της φύσεως. Η φύσις προώρισε ένα μέρος των ανθρώπων δια την ελευθερίαν και η φύσις εδημιούργησε μίαν μερίδα ανθρώπων δια να είναι δούλοι. Εξ άλλου η ισχύς έχει την δύναμιν να μεταμορφώνη και αυτούς ακόμη τους ελεύθερους ανθρώπους εις δούλους.

Η αντίληψις αυτή είναι αντίθετος προς τας αντιλήψεις του διδασκάλου του Αριστοτέλους. Ο Πλάτων δεν συνεμεριζέτο τας επικρατούσας εις την εποχήν του ιδέας, συμφώνως προς τας οποίας ο θεσμός της δουλείας αποτελεί νόμον της φύσεως, ο οποίος υπήρχεν ανέκαθεν και επρόκειτο να υφίσταται εσαεί. Επί πλέον ηρνείτο την δύναμιν της ισχύος και επίστευε μόνον εις την δύναμιν της δικαιοσύνης, της σοφίας και του αγαθού.

Ο Πλάτων κατήγετο από μίαν οικογένειαν ευγενών και πλουσίων, η οποία από γενεών έδιδεν εις τας Αθήνας νομοθέτας και δικαστάς. Ο ίδιος -παρ' όλον ότι τα περισσότερα εκ των έργων του είναι αφιερωμένα εις τα προβλήματα της κοινωνίας και της πολιτείας- περιεφρόνησε τον πολιτικόν στίβον. Όσον αφορά την προφορικήν του διδασκαλίαν, είναι βέβαιον ότι έμυει τους μαθητάς του, οι οποίοι ήρχοντο από ολόκληρον την Ελλάδα εις ένα πολιτικο-κοινωνικόν δόγμα, καθώς και εις την επιστήμην των μαθηματικών.

Η νεότης του συνέπεσε με την περίοδον αυτήν της παρακμής, η οποία, εις την ιστορία των Αθηνών ηκολούθησε την άνθησιν ενός πολιτισμού, ο οποίος ουδέποτε -ούτε προ ούτε και μετά- εύρε τον όμοίον του, του πολιτισμού αυτού τον οποίον ο Περικλής ωνόμασε «Σχολήν της Ελλάδος» -και ας μας επιτραπή να προσθέσωμεν, και ολοκληρου της ανθρωπότητος. Κατά τα έτη αυτά, ο Πλάτων είδε εις τας Αθήνας δύο καθεστώτα να διαδέχονται το έν το άλλο, απογοητευθείς εξ ίσου από αμφοτέρα: Το αριστοκρατικόν καθεστώς, απολήξαν εις την διαφθοράν και το δημοκρατικόν καθεστώς, υπόλογον δια την καταδίκην του Σωκράτους.

Ο Πλάτων είχε γεννηθή τρία έτη περίπου προ της ενάρξεως του αδελφοκτόνου πολέμου μεταξύ Αθηνών και Σπάρτης. Ήτο 23 ετών, όταν είδε την καταστροφήν και την πώσιν της πατρίδος του, ηττηθείσης τόσον κατά ξηράν όσον και κατά θάλασσαν. Εις τας Αθήνας εγκατέστησε την κυριαρχίαν της η νικήτρια Σπάρτη, με το καθεστώς της δεσποτικής κυριαρχίας (εις το οποίον οι συγγενείς του Πλάτωνος διεδραμάτισαν έναν ρόλον θλιβερώτατον). Το καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων, υπήρξε μάλλον βραχύβιον. Κατόπιν η δημοκρατία αποκατεστάθη και πάλιν εις τας Αθήνας, υπό τον έλεγchon όμως μετρίων δημαγωγών. Το 399, όταν ο Πλάτων ήτο 28 ετών, ο Σωκράτης καταδικάσθη εις θάνατον με την γνωστήν κατηγορίαν: "Αδικεί μεν Σωκράτης ους μεν η πόλις νομίζει θεούς, ου νομίζων, αδικεί δε και τους νέους διαφθείρων". Τα γεγονότα αυτά άφησαν βαθύτατα ίχνη εις την ψυχήν εκείνου ο οποίος υπήρξεν ο μεγαλύτερος εκ των Αθηναίων φιλοσόφων. Εις τα βιβλία του "περνά από το κόσκινον" της κριτικής τα πολιτεύματα των διαφόρων πόλεων της Ελλάδος -πλείστων τουλάχιστον- εξετάζει τα μειονεκτήματα της δημοκρατίας, της ολιγαρχίας, της μοναρχίας και της τυραννίδος και εκφράζει την γνώμην ότι τα κράτη και ολόκληρον το ανθρώπινον γένος δεν θα παύσουν να υποφέρουν παρά μόνον όταν η εξουσία περιέλθῃ εις χείρας των φιλοσόφων, των ανθρώπων που αναζητούν την σοφίαν. (Πολιτεία, 5, 473). Η αντίληψις αυτή, την οποίαν εκφράζει δια του στόματος του Σωκράτους, είναι αναμφιβόλως ιδιική του, διότι την ξανασυναντώμεν εις την επιστολήν του

προς τους φίλους του Δίωνα, συνταχθείσαν εις ηλικίαν 70 ετών. Εις την εβδόμην επιστολήν λέγει ότι το κακόν δεν θα παύση να ταλαιπωρή το ανθρώπινον γένος παρά μόνον όταν η εξουσία περιέλθῃ εις χείρας ενός ομίλου ανδρών, γνησίων και ειλικρινών φιλοσόφων (32 αβ). Αυτή υπήρξε η κεντρική -και πλέον αποφασιστική- ιδέα η οποία ενεπύχωσε όλην την πολιτικήν και κοινωνικήν διδασκαλίαν του Πλάτωνος. Αλλά η λέξις "φιλόσοφος" αποκτά εις τον Πλάτωνα μίαν σημασίαν όλως ιδιαιτέραν.

Οι την σοφίαν φιλοῦντες, οι φιλόσοφοι, είναι άνθρωποι αφωσιωμένοι εις τας μελέτας και τας έρευνας, αι οποίαι τους αποκαλύπτουν την αμετάβλητον και αθάνατον αυτήν ουσίαν, την ουσίαν την οποίαν μας αποκρύπτουν τα γεγονότα της καθ' ημέραν ζωής, τα οποία περνούν και εξαφανίζονται. Εχθροί του ψεύδους και των σφαλμάτων, αναζητούν την αιώνιαν αλήθειαν. Περιφρονούν τας σωματικές ηδονάς και με όλην των την δύναμιν προσανατολίζονται προς τας τέρφεις της ψυχής και του πνεύματος. Περιφρονούν το χρήμα, τους διωγμούς. Δεν ενδιαφέρονται δια τα πλούτη και προσπαθούν να μη είναι αυθάδεις και αλαζόνες. Εν τη γενναίω ψυχία των, αναζητούν την δικαιοσύνην και αποφεύγουν την δύναμιν. Εις την γλώσσαν του Πλάτωνος φιλόσοφος σημαίνει άνθρωπος τέλειος εξ αιτίας της ηθικής και πνευματικής του αξίας. Ο Πλάτων παραδέχεται ότι ο αριθμός των αξίων του χαρακτήρισμού αυτού ανθρώπων είναι μικρός και ότι δεν υπάρχει πολιτικόν καθεστώς δυνάμενον να ικανοποιήσῃ εκείνον ο οποίος αγαπά την σοφίαν (Πολιτεία, 497 β). Πιστεύει ότι κανένα καθεστώς δεν θα φθάσῃ στην τελειότητα, εφ' όσον οι φιλόσοφοι αυτοί, οσονδήποτε ελάχιστοι και εάν είναι, δεν αναλάβουν την υποχρέωσιν ν' ασχοληθούν με τα κοινά, εις τρόπον ώστε η Πολιτεία να εμψυχωθῇ από το πνεῦμα των (Πολιτεία 499).

Ο Πλάτων αφιέρωσε δύο έργα του εις την περιγραφὴν του ιδανικοῦ, πολιτεύματος: Την "Πολιτείαν" και τους "Νόμους". Εις την "Πολιτείαν" προσπαθεῖ να περιγράψῃ, όπως το φαντάζεται, την ιδανικὴν πολιτείαν, την θεμελιωμένην ἐπὶ της δικαιοσύνης, χωρίς όμως να εξετάσῃ εάν υφίστανται αι κατάλληλαι πρακτικαὶ προϋποθέσεις και χωρίς ουδεμίαν παραχώρησιν προς την υφισταμένην πραγματικότητα.

Ο Πλάτων περιγράφει την Πολιτείαν του εν τη συνστάσει της, η οποία βασίζεται ἐπὶ τριῶν αρχών: Της ἀλληλεξαρτήσεως των αναγκών, της εργασίας και της ελευθερίας. Βάσις της πολιτείας, είναι αι απαραίτητα μεταξύ ελευθέρων ανθρώπων σχέσεις. Ο άνθρωπος δεν ἠμπορεῖ να ζῇ μόνος. Οι άνθρωποι λοιπόν συνα-

θροίζονται καθ' ομάδας, συνεταιρίζονται, οὕτως εἰπὲν και βοηθοῦν ο εις τον άλλον (Πολιτεία 369 β). Ο καθείς εργάζεται συμφώνως προς την ειδικότητά του, ἀλλὰ χάρις εις την ανταλλαγὴν των καρπῶν της εργασίας του εξαρτάται από τους άλλους. Ειθὺς ἐξ αρχῆς ο Πλάτων υπογραμμίζει την πρώτην εκ των αρχῶν ἐπὶ των οποίων στηρίζει το κοινωνικόν και ηθικόν του δόγμα: Την κατανομήν της εργασίας, την άσκησιν από κάθε άνθρωπον της εργασίας εκείνης δια την οποίαν εἶναι πράγματι κατάλληλος και την σταθερότητα του τεχνίτου εις την εργασίαν του.

Κατὰ βάσιν, η πολιτεία ἀποτελεῖται από αγρότας, κτηνοτρόφους και διαφόρους τεχνίτας. Οὗτοι, ανταποκρίνονται εις τας ανάγκας των δια της εργασίας των, εργασίας ανθρώπων ελευθέρων. Εις την ἀνάλυσιν αυτήν της συστάσεως της Πολιτείας, ο Πλάτων μας ἀποδεικνύει ότι η γνώμη, συμφώνως προς την οποίαν οι Ἕλληνες και οι σοφοί εκ των Ἑλλήνων περιφρόνουν την χειρωνακτικὴν ἐργασίαν, εἶναι εσφαλμένη. Βεβαίως εις την Σπάρτην, οι πολῖται ἀπέφευγον πάσαν χειρωνακτικὴν ἐργασίαν, ως περί αυτού μαρτυροῦν οι νόμοι και η ὅλη ὁργάνωσις της Σπαρτιατικῆς κοινωνίας. Αι ἐργασίαι αὐταὶ ἐξετελούντο από τους ἐποδουλωμένους χωρικούς, τους εἰλωτας. Οι πολῖται της Σπάρτης δεν ἠσχολοῦνται με τίποτε ἄλλο εἰμὴ με την ἐκγύμνασιν των και την ἐκμάθησιν της τέχνης των ὀπλων. Ο Πλάτων, ο οποίος εν τίνι μέτρῳ ἐξετίμη το αριστοκρατικόν καθεστὼς της Σπάρτης, εν τούτοις ἠρνεῖτο να ἀναγνωρίσῃ τας θεμελιώδεις ἀρχὰς της Σπαρτιατικῆς πολιτείας, ως θα ἴδωμεν κατωτέρω, ἐξετάζοντες τους "Νόμους". Δια τον Πλάτωνα, εις την Πολιτείαν δεν ὑπάρχει σταθερότης, εἰμὴ μόνον εν τῷ πλαισίῳ της εργασίας την οποίαν ἀσχεῖ ἑκαστος πολῖτης δια να ἀνταποκριθῇ εις τας ἀνάγκας του συνόλου. Όλοι οι ἐργαζόμενοι ἔχουν ἴσα δικαιώματα και εἶναι ελευθέροι. Δεν ὑπάρχουν τάξεις, δεν ὑπάρχουν αἰθένηται και δοῦλοι, ἀλλὰ μόνον πολῖται ελευθέροι και ἴσοι μεταξύ των. Ο Σωκράτης δηλοῖ ότι πραγματικὴ και ὑγιὴς πολιτεία, του φαίνεται μόνον ἐκείνη την οποίαν περιέγραψε.

Ἄλλου, ο Σωκράτης περιγράφει την ὑπὸ ἐντυπῆν ἐννοίαν Πολιτείαν, με ἄλλους λόγους την Πολιτείαν ἐκείνη, η οποία δεν περιορίζεται εις το να ἀνταποκρίνεται εις τας στοιχειώδεις ἀνθρωπίνους ἀνάγκας, ἀλλὰ η οποία περικλείει εις τους κόλπους της και το περιτόν, τα πλούτη, τας ἀπολαύσεις και εις την οποίαν ἀσχοῦνται ὅλοι αι τέχναι, αι οποίαι τα ικανοποιοῦν. Η πρωτόγονος Πολιτεία δεν ἦτο τόσο ἐκτεταμένη, ἀλλ' ἀργότερον ἐγένεν αἰσθητὴ η ἀνάγκη της ἐπεκτάσεως της και κατ' ἀκολουθίαν και η ἀνάγκη ενός στρατοῦ. Η ἀρχὴ της κατανομῆς της εργασίας και της ἐδικαίσεως ἐπεκτείνεται μέχρι του στρατοῦ. Εις την Πολιτείαν του Σωκράτους, οι ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιῶται δεν ἀ-

σχολούνται με τίποτε άλλο παρά με την εκμάθησιν της τέχνης των όπλων και δεν έχουν άλλο έργο παρά την φροντίδα της υπερασπίσεως του πατρίου εδάφους. Εν προκειμένω, ο Πλάτων δεν υιοθετεί το εν Αθήναις ισχύον σύστημα, όπου, οσάκις το απήτουν αι συνθήκαι, εκαλούντο υπό τα όπλα οι χωρικοί, οι τεχνίται και οι έμποροι (εις τας χειρσάκας ή τας θαλάσσιους δυνάμεις) και όπου δεν εβασίζοντο εις ένα στρατόν "επαγγελματιών". Το στρατιωτικόν σύστημα του Πλάτωνος παρουσιάζει ωρισμένας αναλογίας με το σπαρτιατικόν, με την διαφορά ότι εδώ δεν είναι στρατιώται όλοι οι πολίται, όπως εις την Σπάρτην και ότι ένα μέρος των ασχολείται με την γεωργίαν, διαφόρους εργασίας τεχνικάς και το εμπόριον, πράγματα με τα οποία εις την Σπάρτην ησχολούντο μόνον οι δούλοι. Εις τους στρατιώτας είχε ανατεθή απλώς το έργο της προστασίας των πολιτών αυτών. Μία άλλη διαφορά με το καθεστώς της Σπάρτης, είναι και το ότι οι στρατιώται δεν ήμπορούν να έχουν προσωπικήν περιουσίαν, οικίας, άργυρον ή χρυσόν. Συντηρούνται από την Πολιτείαν, η οποία τους εξασφαλίζει τα προς το ζήν και μόνον. Ο Πλάτων μάλιστα δίδει την εντύπωσιν επαναστάτου και προδρόμου, όχι μόνον δια την εποχήν του, αλλά και δια την ιδικήν μας και δι' όλα τα σύγχρονα έθνη, εκτός του Ισραήλ, υποστηρίζων την υποχρεωτικήν θητείαν των γυναικών εις το στράτευμα, πράγμα το οποίον δέν συνέβαινεν εις την Σπάρτην και περί του οποίου ουδέ καν δέχεται συζητήσιν ο Αριστοτέλης.

Εν προκειμένω, όμως, εν σχέσει προς όσα υποτίθεται ότι λέγει ο Σωκράτης, υπάρχει και μία αντίφασις: Εάν ο καθείς πρέπει να ασκή το επάγγελμα που ταιριάζει περισσότερο εις τον χαρακτήρα του, δια ποίον λόγον αι γυναίκες θα έπρεπε να υπηρετούν εις τον στρατόν, όπως οι άντρες; Αλλ' ο Σωκράτης δίδει αμέσως την εξήγησιν: "Βεβαίως, υπάρχουν ωρισμένα διαφοραί μεταξύ ανδρός και γυναικός, αλλ' εάν λ.χ. ένας άνθρωπος φαλακρός είναι υποδηματοποιός, ήμπορούμεν να απαγορεύσωμεν εις όλους όσους έχουν μαλλία να γίνουν υποδηματοποιοί; Αι διαφοραί μεταξύ ανδρών και γυναικών ισχύουν εις ωρισμένας περιπτώσεις, ενώ εις άλλας όχι. Εις ό,τι αφορά την διοίκησιν της Πολιτείας δεν υπάρχει ούτε απασχόλησις κατάλληλος δια την γυναίκα ως γυναίκα ούτε και δια τον άνδρα ως άνδρα. Αλλ' αφού αι διάφοροι φύσεις κατενεμήθησαν εξ ίσου μεταξύ των δύο φύλων, η γυναίκα φύσει μετέχει εις όλας τας εργασίας, καθώς επίσης και ο άνδρας. Με την διαφοράν ότι εις όλας η γυναίκα είναι ασθενεστέρα του ανδρός" (Πολιτεία, 5ον βιβλίον, 455 δ).

Η μία γυναίκα λ.χ. έχει κλίσιν προς την ιατρικήν, ενώ μία άλλη δεν έχει. Άλλη πάλιν είναι μουσικός, ενώ άλλη δεν είναι. Άλλη γυναίκα αγαπά την σοφίαν, ενώ

άλλη, αντιθέτως, την απεχθάνεται. Όλα συμβαίνουν όπως συμβαίνουν και με τους άνδρας. Όπως όλοι οι άνδρες δεν είναι κατάλληλοι δια στρατιωτικήν υπηρεσίαν, αλλά μόνον μία ωρισμένη κατηγορία, το ίδιο συμβαίνει και με τας γυναίκας. Όλαι αι γυναίκες δεν είναι δυνατόν να συγκαταλεχθούν μεταξύ των "φυλάκων" της Πολιτείας. Προς τούτο θα χρησιμοποιηθούν μόνον εκείναι, αι οποίαι έχουν τα προσόντα όπως και οι κατάλληλοι εκ των ανδρών και θα λάβουν την ιδίαν στρατιωτικήν εκπαίδεισιν με τους άνδρας.

Χωρίς αμφιβολίαν, παρ' όλον ότι εις τα κείμενα του Πλάτωνος δεν διαφαίνεται κάτι τέτοιο, υπάρχει εις εσωτερικός δεσμός μεταξύ των δύο επαναστατικών απόψεών του, της αφορώσης την γυναίκα και της καταργήσεως της δουλείας εις την ιδανικήν Πολιτείαν. Όπως επίσης υπάρχει μία εσωτερική σχέση μεταξύ των αντιλήψεων του Αριστοτέλους περί της υποταγής της γυναικός εις τον άνδρα και της υποταγής του δούλου εις τον αυθέντην του.

Εις την Πολιτείαν του Πλάτωνος δεν υπάρχουν πλούσιοι και πτωχοί, διότι μόνον εις την Πολιτείαν, εις την οποίαν δεν υφίστανται αι διακρίσεις αιται, είναι δυνατή η διατήρησις της ενότητός της. Και εάν μία τοιαύτη Πολιτεία είναι μικρά, θα ήμπορέση να αντιμετωπίση δυνάμεις μεγαλυτέρας, διότι, ως εξηγεί ο Πλάτων, κάθε πολιτεία εις την οποίαν υφίστανται πλούσιοι και πτωχοί αποτελεί αυτομάτως δύο πολιτείας -την πολιτείαν των πλουσίων και την πολιτείαν των πτωχών- αι οποίαι αγωνίζονται μεταξύ των (Πολιτεία, βιβλίον Δ, 422 ε). Κατά τον Πλάτωνα, αυτή η απαραίτητος δια την ασφάλειαν του κράτους ενότης, δεν ήμπορεί να ανεχθή την ύπαρξιν δούλων, εφ' όσον η ομόνοια είναι ακόμη ολιγώτερον δυνατή μεταξύ αυθεντών και δούλων, παρ' ό,τι μεταξύ πλουσίων και πτωχών.

Εις το πέμπτον βιβλίον της Πολιτείας, ο Σωκράτης λέγει ακόμη: "Δεν θα πρέπει εις Έλληνα να έχω ως δούλον άλλον Έλληνα και θα πρέπει να παροτρύνωμεν και τους άλλους Έλληνες να αποφεύγουν κάτι τέτοιο. (469 γ).

Ωρισμένοι σχολιασταί, ως ο Γκόμπερτς λ.χ., ενόμισαν ότι έπρεπε να συμπεράνουν ότι ο Πλάτων, λ.χ. εις την Πολιτείαν του παρεδέχετο ότι ο πολίται θα ήμπορούσαν να έχουν εις την κατοχήν των δούλους βαρβάρους. Εξ άλλου όμως, εις όλα τα κεφάλαια τα αφιερώματα εις την περιγραφήν της διαρθρώσεως της Πολιτείας, δεν γίνεται διόλου λόγος περί δούλων και εις την πολιτικήν και οικονομικήν ζωήν δεν τους ανατίθεται κανένα έργο. Όταν όμως προδιαγράφη την μεταγενεστέραν εξέλιξιν της Πολιτείας, ο Πλάτων παραδέχεται την παρουσία υπηρετών, των οποίων ο ρόλος συνίσταται εις την πώλησιν της εργασίας των. "Και επειδή ονομάζουν την αμοιβήν των μισθόν, τους αποκαλούν, νομίζω, μισθωτούς". (371 ε). Ούτοι συντε-

λούν εις την ευημερίαν της Πολιτείας. Εκ τούτου συνάγεται σαφώς ότι τα λεγόμενα του Πλάτωνος αφορούν ελευθέρους εργάτας, οι οποίοι ως αντάλλαγμα της εργασίας των λαμβάνουν μισθόν, και όχι δούλους, οι οποίοι δεν λαμβάνουν μισθόν και δεν λέγονται μισθωτοί.

Οι “Νόμοι” εγγράφησαν τριάντα έτη μετά την “Πολιτείαν” και υπήρξαν το τελευταίον έργο του Πλάτωνος. Μεταξύ των δύο αυτών βιβλίων, δια να εκφρασθώμεν με όρους της συγχρόνου πολιτικής, υπάρχει η ίδια διαφορά, η οποία υπάρχει μεταξύ μιας τάσεως επαναστατικής και μιάς τάσεως μεταρρυθμιστικής. Εις την “Πολιτείαν”, ο Πλάτων προσπαθεί να φαντασθή το ιδεώδες πολίτευμα, εν τω μέτρω της πλαισιώσεώς του από την δικαιοσύνην, επάνω από κάθε πραγματικότητα, μέχρι σημείου ώστε να είναι αδύνατον να προσδιορισθή το πολίτευμα αυτό, ομοιάζον προς ήλιον καταναγάζοντα τον κόσμο. Εις τους “Νόμους”, ο Πλάτων προτείνει μεταρρυθμίσεις εις το υφιστάμενον Πολίτευμα και επί τη βάσει του υφισταμένου καθεστώτος. Και το καθεστώς αυτό διακρίνει τους ανθρώπους εις δούλους και ελευθέρους, πράγμα το οποίον ο Πλάτων δεν επιδοκιμάζει. Ακόμη και εις τους “Νόμους” στηλιτεύει την διάκρισιν αυτήν ως μίαν ηθικην διαφθοράν εξ ίσου επιβλαβή τώσον δια τους ελευθέρους, όσον και δια τους δούλους. Αναζητεί όμως έναν τρόπον δια να καταστήση το κακόν ηπιώτερον και να περιορίση τα μειονεκτήματα της δουλείας.

Εις τους “Νόμους”, ο Σωκράτης δεν εμφανίζεται πλέον. Η συνδιάλεξις γίνεται μεταξύ τριών γερόντων, του Μεγίλλου του Σπαρτιάτου, του Κλεινίου του Κρητός (αμφοτέρων Δωριέων) και ενός Αθηναίου. Είναι σχεδόν βέβαιον ότι ο Αθηναίος, δεν είναι άλλος από τον ίδιον τον Πλάτωνα. Αυτός είναι ο κυριώτερος εκ των συνομιλητών και ενίοτε μάλιστα είναι ο μόνος ο οποίος ομιλεί. Ο διάλογος γίνεται εις την νήσον Κρήτην, επί της οδοῦ της αγωγῆς από την Κνωσόν εις το όρος Ίδα. Ευθύς εξ αρχῆς, ο Αθηναίος καταφέρεται εναντίον των δύο αρχών, επί των οποίων βασιζέται το πολίτευμα της Σπάρτης, ακόμη και το πολίτευμα της Κρήτης: Μίαν οικονομίαν θεμελιωμένην επί της εργασίας των υποδουλωμένων χωρικών των Ειλωτών, και την παιδείαν των ελευθέρων πολιτών, οι οποίοι αφοσιώνονται αποκλειστικώς εις την τέχνην του πολέμου. Οι δύο συνομιληταί του Πλάτωνος δεν αντιλαμβάνονται την ζωήν του πολίτου, παρά ως μίαν συνεχή προετοιμασίαν δια τον πόλεμον και θεωρούν την νίκην ως την μεγαλυτέραν ευτυχίαν. Ο Αθηναίος τους εξηγεί ότι εκείνο το οποίον έχει την μεγαλυτέραν

σημασίαν δια τον άνθρωπον, είναι το να λάβη μίαν διαπαιδαγώγησιν τοιαύτην, ώστε να τον προετοιμάσῃ δια μίαν έντιμον ζωήν και έχει την γνώμην ότι πάσα πολεμική νίκη δεν έχει καμμίαν απολύτως αξίαν. “Η καλή αγωγή συντελεί εξ ίσου εις την νίκην ἄλλ’ ενίοτε η νίκη είναι ενδεχόμενον να καταστρέψῃ την αγωγήν αυτήν. Πολλοί, όταν νικούν γίνονται θρασεῖς και το θράσος είναι πηγή αναριθμητῶν κακῶν. Η εκπαίδευσις ουδέποτε βλάπτει, ενώ απεναντίας πολλάί νίκαι ἐβλαψαν και θα βλάψουν τους νικητάς” (“Νόμοι”, Βιβλίον Α, 641ε).

Κατά τον διάλογον, ο Αθηναίος προσδιορίζει εις τί συνίσταται η καλή αγωγή. Δεν έχει τόσην σημασίαν η επαγγελματική αγωγή, την οποίαν αποζητά ο άνθρωπος δια να γίνῃ καταστηματάρχης ή κυβερνήτης πλοίου ή κάτι ανάλογον. Η αγωγή συνίσταται εις τον προσανατολισμόν της νεολαίας προς την αρετήν. Προετοιμάζει τον άνθρωπον, ώστε να γίνῃ ένας τέλειος πολίτης δια της αναπτύξεως της θελήσεως και των ικανοτήτων του, ένας πολίτης ο οποίος θα ημπορέσει εξ ίσου να κυβερνήσῃ εν πνεύματι δικαιοσύνης και να υπακούσῃ εις τους νόμους (643 ε). Αγαθοί είναι μόνον οι άνθρωποι, οι οποίοι ημπορούν να κυριαρχήσουν τον εαυτού των. Εκείνοι οι οποίοι δεν ημπορούν, είναι κακοί.

Μία μόρφωσις μη αποβλέπουσα παρά εις την ανάπτυξιν της φυσικής ρώμης ή εις την απόκτησιν υλικού πλούτου ή ακόμη και εις την ενάσκησιν ενός επαγγελματος μηδεμίαν έχοντος σχέσιν με το δίκαιον και την λογικήν, ημπορεί να αποβῇ ολεθρία και καταστρεπτική δια την ελευθερίαν. Κατά συνέπειαν δεν αξίζει καν το όνομα αυτό. Οθεν, η μόρφωσις περί της οποίας ο Αθηναίος κάμνει λόγον εις τους συνομιλητάς του είναι τόσον απομεμακρυσμένη από την Σπαρτιατικην αγωγήν, όσον απέχει η Ανατολή από την Δύσιν. Και δεν υπάρχει μεγαλυτέρον σφάλμα από το να θεωρηται ο Πλάτων ως οπαδός του Σπαρτιατικού πολιτεύματος.

Εις τους “Νόμους”, ο Πλάτων περιγράφει ακόμη και την καταγωγήν της κοινωνίας, χρησιμοποιών όμως την φοράν αυτήν θέματα μυθολογικά. Διηγείται τίνι τρόπῳ ἐξελίχθη η ανθρώπινη κοινωνία μετά τον κατακλυσμόν, τον καταστρέψαντα ολόκληρον την Γην, από τον οποίον δεν εσώθησαν παρά μόνον μερικοί ποιμένες ευρόντες καταφυγίον εις τας κορυφάς των ορέων. Ουτοι απέζων εκ των ποιμνίων των, Δηήσαν οὔτε πτωχοί, οὔτε όμως και πλουσιοί. Αυτή η ανευ πτωχῶν και πλουσίων κοινωνία εχαρακτηρίζετο από μίαν μεγάλην ευγένειαν ἐφ’ όσον εις τους κόλπους της ήτο αδύνατον να αναπτυχθῶν το θράσος, η αδικία, ο φθόνος και αι φύλονικίαι, (679 ε). “Η αφθονία των αγαθῶν ἐγέννησε το μῖσος και τας φύλονικίας τόσον εις τας σχέσεις μεταξύ των Κρητῶν, όσον και

εις τας σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Από την άλλην πλευράν, η ένδεια εγέννησε την δουλείαν" (729 α). Εις τα δύο αυτά φαινόμενα, ο Αθηναίος διαβλέπει ένα κίνδυνον δια την κοινωνίαν και δια τον άνθρωπον.

Με την πάροδον των γενεών, οι ποιμένες επολλαπλασιάσθησαν και κατήλθον εις τας πεδιάδας. Επεδόθησαν εις την γεωργίαν, έκτισαν πόλεις και χωρία και του λοιπού δεν ημπορούσαν να αρκεσθούν εις την απλήν ζωήν, την οποίαν περιέγραφεν ο Όμηρος:

*Σ' αυτούς δεν υπάρχει σύναξι που να κρίνη
ή να συζητά.*

*Αλλά στα πόδια των ψηλών βουνών και μέσα
στη σπηλιά.*

Καθένας, χωρίς για τον άλλον να νοιάζεται.

*Το νόμο του εφαρμόζει στα παιδιά και
στις γυναίκες του.*

(Οδύσσεια, Ι, 112-115)

Ενας πληθυσμός, ο οποίος αυξάνεται ολοένα και περισσότερο, έχει ανάγκην νόμων και νομοθετών, ηγετών και Κυβερνήσεων. Ο Αθηναίος επικρίνει την Σπάρτην εις την οποίαν όλοι οι νόμοι δεν εξυπηρετούν ει μη τας απαιτήσεις του πολέμου και όλοι οι θεσμοί δεν εξαίρουν παρά μίαν μόνον εκ των τεσσάρων αρετών τας οποίας ετίμα η Ελλάς, ήτοι το θάρρος. Και διακηρύσσει ότι πρέπει και αι άλλαι -η σοφία, η κυριαρχία επί των παθών, η δικαιοσύνη και το θάρρος- να αναπτυχθούν αναλόγως.

Από όλας τας μορφάς της δυνάμεως, εκείνη η οποία ήτο η επικρατεστέρα εις την Σπάρτην, ήτο η δύναμις του ισχυρού επί του αδυνάτου. Ο Αθηναίος προτιμά την δύναμιν της σοφίας. Ανάλογον γνώμην εκφράζει ο Πλάτων και εις την "Πολιτείαν", ομιλών περί της "δυνάμεως ενός νόμου συμφώνου προς την φύσιν και όχι στηριζομένου εις την δύναμιν, εφαρμοζομένου επί των πολιτών τη εγκρίσει των".

Ο Αθηναίος διατυπώνει μίαν δευτέραν γνώμην, απορρέουσαν εκ της πρώτης: "Ο άνθρωπος ο οποίος δεν υπετάγη μόνος του, ουδέποτε θα γίνη κυβερνήτης άξιος εγκωμίου". Διότι διά τον άνθρωπον, εντιμότερον είναι το να υποτάσσεται, παρά το να κυβερνά. Είναι φανερόν ότι άνθρωπος πρεσβεύων τοιαύτας αρχάς, δεν θα ήτο δυνατόν να παραδεχθή ψυχή τε και συνειδήσει την διάκρισιν των ανθρώπων εις δούλους και ελευθέρους και να εγκρίνη το καθεστώς της αιωνίας δουλείας.

Εις το έκτον βιβλίον των "Νόμων", ο Αθηναίος ομιλεί περί του να έχη τις εις την ιδιοκτησίαν του δούλους. Και ναι μεν δεν ζητεί την κατάργησιν της δουλείας, αλλά αναπτύσσει όλην την αδικίαν την χαρακτηρίζουσαν τον θεσμόν και ομιλεί περί όλων των δυστυχιών που προκαλεί η δουλεία τόσο εις τους ανθέ-

ντας, όσον και εις τους δούλους τους ίδιους, ζητεί δε μίαν μεταχείρισιν δικαίαν και αξιοπρεπή, τόσο δια τον δούλον όσο και δια τον ελευθέρον. Ομιλεί ακόμη περί της ωφελείας του πολίτου εκ της αποκτησεως διαφόρων αγαθών και διακρίνει ωρισμένους δυσκολίας εις το να έχη κανείς δούλους. "Ό,τι λέγαμε σχετικώς είναι δίκαιο και άδικο, γιατί τα όσα είπαμε περί δούλων συμβιβάζονται και δεν συμβιβάζονται με τας πράξεις μας". Εις το σημείον αυτό, ο Μέγιλλος (ο Σπαρτιάτης) διαμαρτύρεται, δικαίως, ότι δεν καταλαμβάνει τίποτε και ο Αθηναίος εξηγεί:

"Δεν εκπλήττομαι διόλου, Μέγιλλε, δεδομένου ότι το σύστημα των Ειλώτων, εις την Λακεδαιμόνα έφερε σύγχυσιν και αταξίαν εις ολόκληρον την Ελλάδα. Οι μεν λέγουν ότι ο θεσμός είναι ωφέλιμος, οι δε ότι είναι βλαβερός. Όλοι παραδέχονται ότι εκείνο το οποίον χρειάζεται κανείς, είναι το να έχη δούλους καλώς επιλεγέντας και με καλόν χαρακτήρα. Πολλοί άνθρωποι έχουν την γνώμην ότι οι δούλοι των είναι από πάσης απόψεως καλύτεροι από τους υιούς και τους αδελφούς των και λέγουν ότι συχνά δούλοι έσωσαν την ζωήν, την περιουσίαν και τας οικίας των κυριών των... Αλλά θα ήμπορούσε να παρατηρήση κανείς αντιθέτως ότι η καρδιά του δούλου δεν είναι ποτέ αργή και ότι ένας λογικός άνθρωπος δεν θα ήμπορούσε ποτέ να δώση πίστιν εις τοιοῦτον είδους όντα και όπως λέγει ο Ζεύς:

Ο Δίας με την δυνατή φωνή, στερεί από

τον άνθρωπο την μισή του αξία.

Όταν τον καταδικάζη στον ζυγό της σκλαβιάς.

(Οδύσσεια, Ρ, 322-323).

Ο καθείς υπερασπίζεται την άποψίν του. Υπάρχουν άνθρωποι, οι οποίοι ουδεμίαν εμπιστοσύνην έχουν προς τους δούλους και συμπεριφέρονται προς αυτούς, ωσάν να ήσαν οι ίδιοι ιδιοκτήται αγρίων ζώων: Τους τιμωρούν με ραβδισμούς και μαστιγώσεις, υποδουλώνντες κατ' αυτόν τον τρόπον την ψυχήν των όχι τρεις φορές, αλλά ογδοήκοντα επτά! Υπάρχουν όμως και πολλοί άνθρωποι πράττοντες ακριβώς το αντίθετον" (776γ 777α).

Τότε ο Κλεινίας (ο Κρητικός) ερωτά τον Αθηναίον: "Εφ' όσον επικρατούν γνώμαι τόσο διαφορετικαί όσον αφορά την κατοχήν των δούλων και των τιμωριών που πρέπει να τους επιβάλλωνται, τι πρέπει να κάμωμεν εις την χώραν μας;". Ο Αθηναίος απαντά: "Ο άνθρωπος, και αυτό είναι βέβαιον, είναι ον χαλεπόν, και δεν είναι εύκολον να καθορισθή και να προσδιορισθή η διάκρισις μεταξύ δούλου και ελευθέρου (αυθέντου) ακόμη και όταν υπάρχη ανάγκη να γίνη κάτι τέτοιο. Δια τον λόγον αυτόν ο δούλος είναι μία ιδιοκτησία παρέχουσα όχλησιν, όπως η πέτρα επανει-

λημμένως απέδειξε: Παράδειγμα αι πρόσφατοι απαγογχαί εις την Μεσσηνην, αι συμφοραί που πληττονται άλλας πόλεις όπου υπάρχει μέγας αριθμός δούλων ομιλούντων την αυτήν γλώσσαν, και τα αδικήματα και τα κακουρήματα, που προκαλούν αι εξεγέρσεις των. Εκείνος ο οποίος θα προσπαθήση να διακρίνη τα πράγματα καθαρώς, θα δυσκολευθή να αποφασίση περί της τηρητέας στάσεως. Δεν απομένουν παρά δύο λύσεις: Να μην έχη ως δούλους ομοεθνείς του -εάν θέλη οι δούλοι να υπομένουν με εγκαρτέρησιν την αδικίαν της δουλείας των- αλλά δούλους ξένους ομιλούντας άλλην γλώσσαν. Η να τους συμπεριφέρεται όπως πρέπει να συμπεριφέρεται, όχι μόνον χάριν των ιδίων των δούλων, αλλά και χάριν του σεβασμού τον οποίον οφείλει να έχη κανείς προς το ίδιον το άτομον. Η ενδεικνυόμενη προς τους δούλους συμπεριφορά, συνίσταται εις το να μη τους εξευτελίζη και να τους κτυπά ολιγώτερον παρ' ό,τι θα εκτύπα και τους ομοίους του. Διότι ο άνθρωπος ημπορεί να χαρακτηρισθή από την συμπεριφοράν του προς εκείνους τους οποίους ημπορεί ευκόλως να υποτάξη, η οποία φανερώνει εάν πράγματι αγαπά την αλήθειαν και απεχθάνεται την ανισότητα ή απλώς προσποιείται τον δίκαιον. Δια τον λόγον αυτόν, εκείνος ο οποίος δια της συμπεριφοράς και των πράξεών του όσον αφορά τους δούλους αποδεικνύει ότι δεν είναι συνηθισμένος εις την αδικίαν και την ασέβειαν, εκείνος και μόνον είναι ενάρετος. Αυτό είναι βέβαιον και ημπορούμεν να το αναγνωρίσωμεν ακριβοδικαίως όταν πρόκειται περί της διαγωγής οιοδήποτε ασκούντος μίαν εξουσίαν -βασιλεώς ή κυβερνήτου- προς εκείνους, οι οποίοι έχουν μικροτέραν ισχύν από τον ίδιον (777 β,δ).

Κατ' αυτόν τον τρόπον ο "Πλάτωνοποιηθείς" κάπως Σωκράτης της "Πολιτείας" και ο Αθηναίος των "Νόμων" μας αποκαλύπτουν ένα φρόνημα υψηλόν, το οποίον τους διακρίνει από όλους τους ανθρώπους της εποχής των και δη τον Αριστοτέλη, εις ό,τι αφορά τας μετά των δούλων σχέσεις. Και είναι πολύ πιθανόν ότι ο Σωκράτης της "Πολιτείας" και ο Αθηναίος των "Νόμων" εκφράζουν αμφότεροι την σκέψιν του Πλάτωνος, ενώ δεν αποκλείεται ιστορικώς, να μετέσχε και ο ίδιος ο Σωκράτης εις την προσπάθειαν δια την θεραπείαν ενός εκ των αλγεινότερων ηθικών ελκών της τότε Ελλάδος. Η πληγή αυτή, η οποία δια των αιώνων έμελλε να κερδίση έδαφος μεταξύ όλων των λαών, τόσο κατά την ειδωλολατρικήν, όσον και κατά την χριστιανικήν και την μουσουλμανικήν εποχήν, μέχρι του 18ου αιώνος, εξακολουθεί να υφίσταται και μέχρι σήμερα εις ωρισμένας αραβικάς χώρας.

Θα πρέπει όμως να προσθέσωμεν ότι ο Πλάτων δεν είχε τελείως "ξεπεράσει" τας προκαταλήψεις της εποχής του και τα συναισθήματα αριστοκρατικής υπεργηφάνειας, τα οποία προεκάλλον την περιφρόνησιν

των ταπεινών, των τεχνιτών και των εργατών, τους οποίους χαρακτηρίζει μάλλον περιφρονητικώς και εννοείται και των δούλων.

Ο μέγας Έλλην διανοητής, ο οποίος ανήκει εις όλες τας χώρας και εις όλες τας εποχάς και τον οποίον η σοφία επί 2.300 έτη σιδαμώς ημιαυρώθη και σιδέποτε ίσως πρόκειται να εμφανωθή, ήτο ένας άνθρωπος που δεν διέφυγε τον ζωνιορτόν της εποχής του, παρ' όλον ότι ηδυνήθη να εξαρθή και εκεί ακόμη υπεράνω των τοπιζών και εποχικών παθών και ν' ασχολήθη με το αιώνιον.

Θα πρέπει ακόμη να σημειωθή ότι αρκετοί Έλληνες ποιηταί, οι οποίοι έζησαν προ του Πλάτωνος, όπως ο Σοφοκλής και ο Ευριπίδης, είχαν ήδη διαμαρτυρηθή ζωηρότατα εις τα έργα των δια το ότι οι άνθρωποι εγίνοντο δούλοι και ηγοράζοντο από τους ομοίους των με χρήματα. Ο ίδιος ο Αριστοτέλης αναγκάζεται να υπογραμμίση ότι ωρισμένοι φιλόσοφοι θεωρούν την επί του ανθρώπου κυριαρχίαν ως αντίθετον προς την φύσιν και ότι μόνον ο νόμος ημπορεί να προσδιορίση ποίος είναι δούλος και ποίος είναι ελευθερος. Διότι, συμφώνως προς την φύσιν τα πράγματα δεν διαφέρουν τα μεν από τα δε και η δουλεία αποτελεί θεσμόν άδικον επειδή στηρίζεται επί της δυναμειώς. Αλλά ως ήδη είδομεν, ο Αριστοτέλης επιτηδείως υπογραμμίζει ότι η δουλεία ενρίζεται μέσα εις την φυσικήν τάξιν των πραγμάτων, εφ' όσον ειθής εξ αρχής οι υιοί των ανθρώπων είναι προωρισμένοι, οι μεν δια να είναι άρχοντες και ελεύθεροι, οι δε δούλοι.

Όπως είπομεν, τόσον εις την "Πολιτείαν" και τους "Νόμους" όσον και εις τα άλλα έργα του, ο Πλάτων δεν εμφανίζεται αυτοπροσώπως και δεν ομιλεί χρησιμοποιών το όνομά του. Αλλά εις την σγδόην επιστολήν του προς τον φίλον του Δίωνα τον Σικελόν, ο Πλάτων εκφράζει σαφέστατα την γνώμην του περί της δουλείας: "Η δουλεία και η ελευθερία, όταν ξεπερνούν το μέτρον καταντούν επιβλαβείς. Εν τω πλαισίω όμως τοι μέτρον, είναι ωφέλιμοι. Η υποταγή εις τον Θεόν δεν ξεπερνά το μέτρον, ενώ η υποταγή του ανθρώπου εις τον άνθρωπον είναι έξω από κάθε μέτρον (354 ε).

Οι λόγοι αυτοί, ενθυμίζουν τους λόγους της Πεντατεύχου, όσον αφορά τον Εβραϊόν δούλον: "Και εάν δεν εξαγορασθή (ο δούλος) κατά τα έτη ταύτα, τότε θέλει απελευθερωθή εις το έτος της σφέσεως, αυτοί και τα τέκνα αυτού μετ' αυτού. Διότι εις εμε οι υιοί του Ισραήλ, είναι δούλοι. Δούλοι μου είσιν, ους έξηγαγον εκ γης Αιγύπτου. Εγώ ειμι Κύριος ο Θεός σας" (Λευίτ. ΚΕ 54-55).

[Ο Δανιδ Μπεν Γκουριόν (1886-1973) υπήρξε πρώτος πρωθυπουργός του Ισραήλ, το 1948. Διακρινόταν για την αγάπην και τις γνώσεις του για την Ελλάδα. Η παραπάνω μελέτη δημοσιεύθηκε κατ' αποκλειστικότητα στην "Καθημερινή" στις 12-16 Φεβρουαρίου 1958]

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Χίου

Της κας ΜΑΡΙΑΣ ΞΥΔΑ

Με την ιδιότητα της αρχιτέκτονος και όχι της ιστορικού, φροντίζω να συγκεντρώω στοιχεία από κτίρια (μεσαιωνικά χωριά, βυζαντινά ερείπια, εμπορικά καταστήματα). Για την περίπτωση της Εβραϊκής Κοινότητας Χίου ήταν δύσκολο ν' ανακαλύψω στοιχεία διότι δεν υπήρχαν. Τα εβραϊκά κτίρια δεν ήταν ονομαστά για την καλλιτεχνική τους αξία γιατί, όπως ήταν γνωστό, οι εβραίοι προτιμούσαν να έχουν κινητή και όχι ακίνητη περιουσία.

Ένα από τα καλύτερα βιβλία, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την μελέτη της Εβραϊκής Κοινότητας Χίου είναι "Οι θρησκευτικές μειονότητες της Χίου Εβραίοι και Καθολικοί" Ph. Argenti (Cambridge University Press, 1970). Όπως φαίνεται δεν υπάρχει κάτι άλλο να ειπωθεί για το σχετικό θέμα, όμως το πλούσιο αρχείο της Δύσης και συγκεκριμένα της Γένοβας μας ενημερώνει συνεχώς για την ιστορία της μικρής, αλλά εξέχουσας Εβραϊκής Κοινότητας Χίου. Enrico Basse, "Ταξιδιώτες Εβραίοι και Άραβες στην Μεσαιωνική Χίο", Πρακτικά της 3ης Διεθνούς Διάσκεψης για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Χίου, 1987-92 (Society for East Aegean Studies, pp. 25-7). Περισσότερες πληροφορίες υπάρχουν στα βιβλία "Η ιστορία της Χίου" του Γ. Ζολώτα, (Αθήνα 1921-8, 3 τόμοι) και "Η νήσος Χίος: Ιστορικό Υπόμνημα" του Fustel de Coulangue (Αθήνα, 1977).

Από τις ως άνω ιστορικές πηγές συμπεραίνουμε ότι οι Εβραίοι της Χίου δεν πέρασαν τον χρόνο τους απομονωμένοι και κλεισμένοι στο γκέτο τους, το οποίο βρισκόταν κοντά στο Γενοβέζικο (αργότερα Τουρκικό) Διοικητικό Κέντρο. Στην Χίο το γκέτο χρησιμοποιείτο ως

χώρος τέλεσης θρησκευτικών τελετουργιών και τήρησης εθίμων.

Για ό,τι αφορά την Χίο πρέπει ν' ανατρέξουμε στο 1492, ίσως και νωρίτερα, γιατί υπάρχουν τέσσερα σημεία στην ιστορία της εβραϊκής παρουσίας στο νησί τα οποία είναι σημαντικά: η επίσκεψη του Ηρώδη, τα τρία Βυζαντινά χρυσόβουλα, η άφιξη του Βενιαμίν της Τουνδέλας, ο θάνατος και η ταφή του Ιάκωβου Μπεν Ασέρ.

Οι Εβραίοι ζούσαν στην Χίο από την εποχή της "Διαδοχής" και ίσως νωρίτερα. Οι κάτοικοι ζούσαν σε μια ακμάζουσα πόλη η οποία είχε ανεπτυγμένο εμπόριο κρασιού, μαρμάρου και ειδών αγγειοπλαστικής. Στην αρχαιότητα ήρμαζε το εμπόριο των σκλάβων, κατά την ελληνιστική περίοδο το εμπόριο της πορφύρας, την Βυζαντινή περίοδο και τον Μεσαίωνα το εμπόριο του μεταξιού, αλλά το πιο σημαντικό προϊόν παραγωγής Χίου ήταν η μασίχα.

Ο Ηρώδης ο Μέγας ήθελε να επισκεφθεί την Κοινότητα της Χίου, που ήταν πολύ δραστήρια, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες κοινότητες οι οποίες αντιμετώπιζαν προβλήματα, και για τον σκοπό αυτό οργάνωσε ένα ταξίδι

34738

THE RELIGIOUS MINORITIES OF CHIOS

JEWS AND
ROMAN CATHOLICS

BY

PHILIP F. ARGENTI

M.A., D.LITT. (OXON.), LL.B. (ATHENS)

Corresponding Member and Senior Medallist of the Academy of Athens

Former Cultural Counsellor to Royal

Greek Embassy in London

CAMBRIDGE
AT THE UNIVERSITY PRESS
1970

ώστε να συναντήσει τον φίλο του Μάρκο Βεσπασιανό Αγρίπα, που ζούσε τον 14ο αιώνα π.Χ. στην Λέσβο. Στην Χίο έτυχε θερμής υποδοχής και στη συνέχεια δέχθηκε να συναντήσει όλους όσους ήθελαν να έρθουν σε επαφή μαζί του. Έπειτα πλήρωσε τα χρέη των κατοίκων της Χίου στους Ρωμαίους και επισκεύασε την κεντρική είσοδο του φρουρίου και τον μώλο. Η τελευταία ενέργεια του Βασιλιά της Ιουδαίας αποκαλύπτει, εκτός από το γεγονός ότι η Εβραϊκή Κοινότητα αποτελούσε μεγάλη δύναμη στο νησί, ότι οι Εβραίοι ζούσαν κοντά και μέσα στο φρούριο.

Τα τρία χρυσόβουλα που εξεδόθησαν από τους Βυζαντινούς Αυτοκράτορες, Κωνσταντίνο Μονομάχο το 1049, Κωνσταντίνο Δούκα το 1062 και Νικηφόρο Μποτανιάδη το 1079, αφορούν τις 15 εβραϊκές οικογένειες οι οποίες ανήκαν, από το 1049 και έπειτα, στο Μοναστήρι που ιδρύθηκε από τον πρώτο Αυτοκράτορα.

Το 1173 ο Βενιαμίν της Τουδέλας, γιος του Jonah, επισκέφθηκε την Χίο, όπου η Εβραϊκή Κοινότητα απαρτιζόταν από 500 άτομα που είχαν αρχηγούς τους Ηλία Θίμαν και Σαμπεταΐ.

Ο Ραββίνος Jacob ben Asher, συγγραφέας του εξαιρετικού Arban Tourin στο Ταλμούδ, επιστρέφοντας στους Αγίους Τόπους το 1445 αρρώστησε και πέθανε στην Χίο μαζί με τους δέκα μαθητές του. Ο τάφος του έγινε τόπος προσκύνησης για τους Εβραίους.

Κατά τους Αιώνες του σκότους, η Χίος φημιζόταν διότι κατείχε πολλή σημαντική θέση μεταξύ Δύσης και Ανατολής, θεωρείτο ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της Μεσογείου. (βλ. Μαρία Ξυδά, "La cite portuale di Chios", Citta portuali del Mediterraneo: Atti del Convegno internazionale di Genova 1985, Sager Editrice, Γένοβα 1989, σελ. 85-8). Στην Χίο γινόταν ανταλλαγή προϊόντων, εφοδιασμός πλοίων και αγοραπωλησία οικοδομικών υλικών, τροφίμων, κρασιού και μαστίχας, η οποία αποτελούσε το μονοπώλιο του νησιού.

Οι Χιώτες ήταν εργατικοί και γνώριζαν καλά το εμπόριο. Την Χίο εποφθαλ-

μιούσαν, για πολλά χρόνια, οι μεγάλες πολιτείες της Γένοβας και της Βενετίας. Τελικά, το 1346 μια Γενοβέζικη εταιρία, η Maona dei Giustiniani, κατέλαβε επίσημα το νησί και ξεκίνησε την οργάνωση της παραγωγής και εκμετάλλευσης των προϊόντων του. Σημειώθηκε τότε μια στροφή στην μετέπειτα οικονομική και πολιτιστική εξέλιξη της Χίου.

Κάποιοι Εβραίοι χρηματιστές και έμποροι έφθασαν μαζί με τους Γενοβέζους στην Χίο (όπως βεβαιώνεται από τα επώνυμα των Ιταλών εβραίων σε συμβολαιογραφικά έγγραφα της εποχής), όπου βρήκαν μια πολύ καλά οργανωμένη εβραϊκή κοινότητα με μεγάλη ιστορία, η οποία έψαχνε για χώρο εγκαθίδρυσης. Τελικά εγκαταστάθηκε δίπλα στο Διοικητικό κέντρο "Mahonesi" στο Φρούριο.

Οι Γενοβέζοι προσέφεραν στους Εβραίους πολλά οικονομικά οφέλη και ασφάλεια. Όπως αναφέρει ο Argenti "δεν επιθυμούσαν να σκοτώσουν την χίνα που έκανε χρυσά αυγά".

Το 1398 ο συμβολαιογράφος Donato de Clavaro έγραψε ότι οι Εβραίοι εμπορεύονταν σαπούνι, χαλιά, σπορέλαιο, ενώ σε κάποιο άλλο έγγραφο, του 1450, αναφέρει ότι ο εβραίος Μιχαήλ Νικόζια ήταν έμπορος δημητριακών και ότι οι Εβραίοι εμπορεύονταν τώρα πια κρασί που έφτιαχναν μόνοι τους στην κοινότητά τους χρησιμοποιώντας μούστο από παρακείμενα νησιά.

Κατά την Γενοβέζικη περίοδο υπήρχαν, στην Χίο, Εβραίοι γιατροί (Argenti, p. 36).

Όταν οι Ισπανοί μονάρχες, Φερδινάνδος και Ισαβέλλα έδιωξαν τους Εβραίους από την χώρα το 1487-92, ο σουλτάνος Βαγιαζίτ II (1481-1512) προσέφερε άσυλο και βοήθεια στους πρόσφυγες. Προσφέρθηκε επίσης να τους διοχετεύσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Λόγω της ιδιόρρυθμης πολεοδομικής σχεδίασης (π.χ. το μεγάλο λιμάνι και τους εμπορείους) η Χίος έγινε πόλος έλξης για τους πρόσφυγες που προσπαθούσαν να πάνε σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Όσοι αποφάσισαν να μείνουν, έδωσαν στο νησί τον δικό τους κοσμοπολίτικο χαρακτήρα και στην τοπική εβραϊκή

κοινότητα πνευματική και δημογραφική ζωτικότητα.

Από την εποχή αυτή και μετά άρχισαν να εμφανίζονται σε έγγραφα και σε συμβολαιογραφικά έγγραφα ισπανικά επώνυμα. Μετέπειτα Ισπανοεβραϊκά τραγούδια και ιστορίες κατέλαβαν μόνιμη θέση στην Χιώτικη παράδοση (Ζολώτας, Ιστορία της Χίου, τόμος II (1924), σελ. 605).

Η Οθωμανική κυριαρχία επιβλήθηκε στην Χίο πολύ αργότερα, συγκριτικά με τον υπόλοιπο Ελλαδικό χώρο (1566), το γεγονός αυτό έδωσε στην εβραϊκή κοινότητα νέα κινητήρια δύναμη. Οι Τούρκοι προστάτευαν τους Εβραίους και παρείχαν στο νησί ειδικά προνόμια.

Η Χίος ήταν μεταξύ των δώρων της μητέρας του Σουλτάνου. Λόγω της παραγωγής της μαστίχας οι Χιώτες πλήρωναν φόρους και τους επιτρεπόταν να χρησιμοποιούν την δική τους γλώσσα στα συμβολαιογραφικά έγγραφα, να φοράνε σαρίκι, να χτίζουν συναγωγές, να χτυπούν τις καμπάνες, και να ασκούν ελεύθερα το εμπόριο.

Σχετικά με το εμπόριο της "πολύτιμης μαστίχας", οι Εβραίοι ήταν οι μεσάζοντες μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων. Οι Εβραίοι δάνειζαν χρήματα στους παραγωγούς και τα χρέη αποπληρώνονταν σε είδος από τις σοδειές τους. Το ίδιο συνέβαινε στην Χίο με την παραγωγή του φίνου μεταξιού αλλά και γενικότερα με το εμπόριο των υφασμάτων. Τα επαγγέλματα που ασκούσαν οι Εβραίοι ήταν ποικίλα όπως βαφείς (ένα επάγγελμα που ασκούνταν σε όλη την Μεσόγειο), έμποροι λιανικής πώλησης, παραγωγοί κρασιού, ακόμα και αγρότες. Ο εβραίος, Ιωσήφ Νασή, είχε τον πιο όμορφο αμπελώνα όχι μόνο στην Χίο αλλά ευρύτερα στη Σικελία και στην Κύπρο.

Όπως σταδιακά έπεφτε η Οθωμανική Αυτοκρατορία έτσι παρήκμασε και η εβραϊκή κοινότητα στη Χίο. Η σφαγή του 1822 είχε οικονομική επίδραση στην Κοινότητα και ο μεγάλος σεισμός του 1881 ανάγκασε τους Εβραίους να εγκαταλείψουν το Φρούριο και να εγκατασταθούν εκεί όπου εθεωρείτο ότι ήταν η

πρωταρχική τοποθεσία διαμονής τους, δυτικά της πόλης στην έξοδο για τη Νέα Μονή.

Ιστορικά Γεγονότα επικυρωμένα σε έγγραφα

Πολλά ιστορικά γεγονότα διαδραματίστηκαν στην παλαιά Εβραϊκή Κοινότητα της Χίου τα οποία δείχνουν πόσο διέφεραν οι ασχολίες τους.

1360 Ο Ιουδαίος ben Moses Mosconi από την Οχρίδα, βοήθη στην Χίο το μορφωμένο και καλά ενημερωμένο Ραβίνο Elijah και τον εγγονό του R. Benjamin.

1389 Μια εβραία γυναίκα δολοφονείται στο φρούριο.

1394 Αναφέρεται πως ο Ραβίνος Ελία, είναι ιδιοκτήτης αραχτών χωραφιών, κήπων και αμπελώνων.

1398 Μια εβραία χήρα, η Ihere Melishe, κάνει δώρο στον υιοθετημένο γιο της κάποια σπίτια στην πόλη, ένα κήπο που βρίσκεται έξω από την πόλη, και τον επιδοτεί ετησίως με το ποσό των 100 δουκάτων.

1398 Ο Donato de Clavaro αναφέρει ότι οι Εβραίοι εμπορεύονταν σαπούνη, σπορέλαιο και χαλιά.

1408 Οι Εβραίοι Samuel Lacana και Eliano Fogiano είναι βαφείς.

1426 Ο Josep Foghieta κάνει διαθήκη και κληροδοτεί στην Συναγωγή χρυσά νομίσματα, ακριβά κοσμήματα, ασήμι και θρησκευτικά βιβλία με πολυτελές δέσιμο.

1450 Ένας Εβραίος, ο Μιχαήλ Νικόζια, εμπορεύεται δημητριακά και κρασί.

1457 Ο Mouse Lachano είναι ασφαλιστής πλοίων και φορτίων κατά κινδύνων θαλάσσης.

1549 Ο πρόξενος της Καταλονίας στη Χίο ονομάζεται Calueran Albanell.

1566 Hitherto Barcelona είχε προξενείο στη Χίο.

1566 Ο Ραββίνος Jehiel Basan καλείται να ορίσει ερωτήσεις σχετικά με τον Εβραϊκό νόμο (οι Εβραίοι αριθμούν περίπου τους 300).

1607 Ο M. Giust επισκέπτεται την Εβραϊκή κοινότητα και περιγράφει το γκέτο (ή Ghioudeka) ως το ωραιότερο τμήμα

του Φρουρίου, το οποίο βρίσκεται μακριά από την φασαρία της πόλης.

1681 Τα Ισπανικά είναι η πιο διαδεδομένη γλώσσα μεταξύ των Εβραίων και ο Aaron ibn Hayyim γίνεται ο Αρχιεραββίβος της Χίου.

1780 Χαραγμένος τάφος του Φερδινάνδου Ντιάζ.

1845 Ένας Χιώτης ονομαζόμενος Καστάνης εκδίδει το βιβλίο, "The Jewish Maiden of Scios' Citadel", το οποίο αναφέρεται σε μια ιστορία αγάπης μεταξύ ενός Αλβανού και μιας εβραίας. Αντίγραφο του βιβλίου υπάρχει στη βιβλιοθήκη του Εβραϊκού Κολεγίου στο Σινσινάτι.

Συμπεράσματα

Μετά τη σύντομη ιστορική αναδρομή συμπεραίνουμε τα ακόλουθα.

Οι Εβραίοι της Χίου είχαν τρεις προελεύσεις:

1. Υπήρχαν οι εβραίοι που ζούσαν στη Χίο πολλούς αιώνες και διατηρούσαν επαφές με την Ιερουσαλήμ (Ο Ηρώδης γνώριζε την ύπαρξή τους και τους είχε επισκεφθεί). Από το 1049 έως το 1346 ήταν συνδεδεμένοι με τη Νέα Μονή.

2. Υπήρχαν επίσης εκείνοι που απολούθησαν τις εμπορικές δραστηριότητες των Γενοβέζων και προέρχονταν από τη Γένοβα και την Ισπανία, ήταν δηλαδή έμποροι που έφθασαν στη Χίο για να κατακτήσουν "νέες αγορές". Κάποιοι από τους Εβραίους της Χίου αφομοιώθηκαν από τον τοπικό πληθυσμό, ενώ άλλοι δούλευαν με τους Γενοβέζους ή με τους νεοαφιχθέντες Εβραίους. Όλοι ζούσαν μέσα στο Φρούριο και ήταν αναγκασμένοι να αναρτούν τη σημαία, του προστάτη των Mahonesi, Αγ. Γεωργίου, κάθε χρόνο μέχρι το 1566. Μετά απ' αυτή τη χρονολογία μερικοί εβραίοι απολούθησαν τους Γενοβέζους στο Πέραν της Κωνσταντινούπολης. Το ίδιο έκαναν πολλοί έμποροι Χιώτες.

3. Τέλος στη Χίο ζούσαν Εβραίοι που έφθασαν από την Ισπανία το 1487-92.

Η Χίος ήταν το σημείο εισόδου από την Ισπανία προς τις χώρες της Ευρώπης και της Ανατολής. Κάποιοι απ' αυτούς παρέμειναν στο νησί, ενσωματώθη-

σαν με όσους ζούσαν μέσα στο Φρούριο και έτσι δημιουργήθηκε το κύριο τμήμα της Εβραϊκής κοινότητας Χίου (οι Εβραίοι της Χίου μιλούσαν Ισπανικά) που έζησε στο Φρούριο μέχρι το 1881. Ο φοβερός σεισμός του 1881 ανάγκασε όλους όσους ζούσαν μέσα στο Φρούριο να φύγουν από εκεί και να εγκατασταθούν σε μια περιοχή στην οποία είχαν ήδη εγκατασταθεί Εβραίοι και ήταν η γειτονιά των Φρανκίς (Frankish) και του εβραϊκού νεκροταφείου. Εκεί χτίστηκε, το 1890, μια νέα Συναγωγή. Όταν η Χίος απελευθερώθηκε από τους Τούρκους, το 1912, οι λίγοι Εβραίοι που έμεναν έξω από το φρούριο εγκαταστάθηκαν στην εβραϊκή συνοικία μέχρι το 1941. Όταν ξεκίνησε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρχε στη Χίο μόνο μια εβραϊκή οικογένεια. Είχαν όλοι μεταναστέψει στο Ισραήλ μέσω Αυστραλίας.

Οι Εβραίοι πρέπει να είχαν πολύ καλές σχέσεις με τους Χιώτες. Αυτό συμπεραίνεται από το ότι είχαν εμπορικές συναλλαγές και επίσης διότι γίνονταν μιζοί γάμοι. Η πιο ισχυρή απόδειξη είναι η παρουσία Εβραϊκών και Εβραιο-Ισπανικών επιθέτων στο νησί: Ρεζνίκος, Ιακώβ, Λεβής, Ματέ, Φιστέ, Βάγια, Μεριέ, Καταλάνος, Λαχάνο, Κροσσολούδο, Γάσπαρης, Σκανδάλης και Σιγάλας. Από την άλλη πλευρά εμφανίζονται Εβραίοι να έχουν ονόματα Χιωτών, όπως Παγκάλος και Σκυλίτσας, σε κάποια έγγραφα.

Πολλοί άνθρωποι ταυτίζουν τους Χιώτες με τους Εβραίους. Άλλοι πάλι απερρίσκωπα λένε ότι οι Χιώτες είναι Εβραίοι και ότι το όνομα του νησιού είναι Εβραϊκό και σημαίνει "συνθλίβω με τα δόντια" ή "μαστίχα". Είναι αλήθεια ότι οι εβραίοι και οι Χιώτες έχουν ίδια γούστα: καλό φαγητό, εμπόριο, και μάθηση.

Η παροιμία που λέει ότι επτά Γενοβέζοι κάνουν ένα εβραίο και επτά Εβραίοι κάνουν ένα Χιώτη ή η άλλη που λέει πως "Εβραίος και Χιώτης είναι όπως το πουκάμισο με το σώμα", κάτι πρέπει να σημαίνουν.

[Άρθρο για την Εβραϊκή Κοινότητα της Χίου έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας στα τεύχη: 110 σελ. 23, 114 σελ. 9, 134 σελ. 11, 139 σελ. 7, 142 σελ. 32.]

(3/3) και οι προβλέψεις της επαληθεύτηκαν. Εκατοντάδες χωρικοί για να αποφύγουν τη φορολογία ωνίων και εμπορευμάτων κατά την είσοδό τους στην πόλη, προθυμοποιήθηκαν να εγγραφούν στα δημοτολόγια του Δήμου Τρικαίων, γεγονός που καθόλου δεν δυσαρεστούσε το Δήμαρχο Κανούτα. Αντιτιθέμενο στην προοπτική αυτή το "Θάρρος" υποστήριζε πως με τον τρόπο αυτό τον Δήμαρχο Τρικαίων θα τον εκλέγουν τελικά οι χωρικοί, ενώ συγχρόνως καλούσε τους Τρικαλινούς να δημοσιοποιήσουν τις απόψεις τους. Η πρόσκληση αυτή βρήκε πολλούς αποδέκτες μεταξύ των οποίων ήταν και ο Δήμαρχος Κανούτας, ο οποίος υποστήριξε ότι ναι μεν η σχετικώς μεγαλύτερη μάζα του πληθυσμού είναι γηγενής (ή ελληνόφωνος), αλλά, όπως τόνιζε, εις την πόλιν διαβιούν και άλλαι φυλαί με ειδικά γνωρίσματα κατά την γλώσσαν, τα ήθη και έθιμα και αφού έφερε ως παράδειγμα τους βλαχόφωνους, βουλγαρόφωνους, αλβανόφωνους και Ισραηλίτες, κατέληγε με τη διαπίστωση πως ο πληθυσμός της πόλεως δεν είναι ούτε ομοιόμορφος ούτε ομόφυλος ("Θάρρος" 5/6). Οι θέσεις αυτές του Δημάρχου Κανούτα προκαλέσαν σάλο. Οι αντιδράσεις των θυγομένων ήταν άμεσες. Δεν είμαι αλλόφυλος, ούτε επιδρομείς ούτε παναπερμία παρά είμαι Έλλην, διακήρυξε ο εκ Μετσόβου καταγόμενος βλάχος Σ. Κ. Παλαιός. Με ανάλογη διαμαρτυρία ο Παμμακεδονικός Σύλλογος κατηγορούσε το Δήμαρχο Κανούτα ότι τους αρνείται τον Εθνισμόν. Οι συζητήσεις, αντεγκλήσεις και σχόλια του τύπου συνεχίστηκαν επί πολλές ημέρες δημιουργώντας τεταμένη ατμόσφαιρα. Η απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου της 14ης Ιουνίου να κάνει αποδεκτές τις 26 από τις 30 αιτήσεις των ενδιαφερομένων χωριών, έδωσε τέλος στις διαμάχες και αύξησε τον πληθυσμό των Τρικαίων κατά λίγες εκατοντάδες" (σελ.36).

- **To 1919.** Στα τέλη Ιουνίου η θεατρική παράσταση με το έργο "Υψηλάντης", που ανέβασαν οι μαθητές του Γυμνασίου στο καφενείο "Πορτ Αρθούρ", απέσπασε τα συζητητήρια του κοινού. Το ρόλο του Αλέξανδρου Υψηλάντη υποδύθηκε ο μαθητής Αλέκος Κλειδωνάς, τον Ξάνθο ο Αλέξανδρος Μάντζαρης και τον Καποδίστρια ο Δ. Τσιαχτσίρης. Τους γυναικείους ρόλους υποδύθηκαν επίσης αγόρια. Εντυπωσιακή ήταν και η

εμφάνιση της μαθητικής μαντολινάτας την οποία διηύθυνε ο μουσικός Παπαϊωάννου ("Θάρρος" 28/6). Από τις υπόλοιπες εκδηλώσεις εκείνου του καλοκαιριού άξιες να μνημονευθούν είναι και δύο διαλέξεις που οργάνωσαν το σωμαστικό τμήμα Τρικαίων στην εβραϊκή Συναγωγή και ο Εμπορικός Σύλλογος" (σελ. 134).

- **To 1920.** Το διχαστικό κλίμα θα διατηρηθεί και τους επόμενους μήνες. Με στόχο την άλωση του Δήμου και οι δύο παρατάξεις ενισχύουν την πόλωση. Θύματα του έντονου κομματισμού θα πέσουν οι Ισραηλίτες, οι οποίοι έχοντας τα τέλη Δεκεμβρίου τις κοινοτικές εκλογές τους χωρίζονται σε δύο παρατάξεις. Οι λόγοι οι εξωθήσαντες εις τα άκρα τους συμπολίτας μας Ισραηλίτας δεν οφείλονται εις στενής κοινοτικής φύσεως ζητήματα αλλά εις γενικότερα τοιαύτα εισερχόμενα εις τον κύκλον της εκλογικής διατάλης και επικρατήσεως κατά των προσεχείς δημοτικών εκλογάς τον Δήμον Τρικαίων, έγραφε η "Αναγέννησις" (29/12).

Αν και δεν γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό των εγγεγραμμένων Ισραηλιτών στον κοινοτικό κατάλογο, εικάζεται πως κατά την ψηφοφορία -ήτις διεξήχθη μετ' αντεγκλήσεων και υπό απειλών σκηνών- υπήρξε αποχή*. Νικητές της εκλογικής αναμέτρησης αναδείχθηκαν οι Αβραάμ Σαμπεθαί, Γιαχαέλ Γιαζουλέλ, Ιωσήφ Σαμουήλ, Δανιήλ Λευή και Σαμουήλ Καμιά. Περιχάρης η "Αναγέννησις" σχολιάζει πως η αποτυχία του Δημάρχου εις τας Ισραηλιτικάς εκλογάς είναι προάγγελος της γενικής ήττης του σημερινού Δημοκρατικού καθεστώτος (29/12)" (σελ. 151).

- **To 1923.** "Στις 20 Μαρτίου, ο καθηγητής του γυμνασίου Αθανάσιος Στασινός, δίνει στο καφενείο "Κέντρον" διάλεξη με θέμα "Η επανάστασις του 1922 εθνική ανάγκη", την οποία παρακολούθησε πλήθος όλων των κοινωνικών τάξεων συνωθούμενον [...]. Η μνεία του ονόματος του Νικολάου Πλαστήρα υπήρξε ανφορητή περιγράφου ενθουσιασμού ("Θάρρος" 21/3). Δέκα μέρες αργότερα γίνεται στο Μητροπολιτικό Μέγαρο η ετήσια κλήρωση για την επιλογή των πέντε απόρων νεανίδων -τριών χριστιανών και δύο Ισραηλιτισσών- που σύμφωνα με τους όρους

του κληροδοτήματος Μεγέρο προικοδοτούνταν με το ποσό των 500 δραχμών η καθεμία. ("Θάρος" 31/3)" (σελ. 193).

- **To 1925.** Εκτός από την αναστάτωση που επέφερε στην πόλη η αιματηρή αυτή διαδήλωση, ήρθε στο φως της δημοσιότητας και ο υποβόσκων αντισημιτισμός. Το γεγονός πως στη διαδήλωση είχαν ενεργό συμμετοχή και πολλοί Ισραηλίτες έκανε το βουλευτή Τριτάλων Παναγιώτη Καραλή να δημοσιεύσει στο "Θάρος" ένα άρθρο κατά της εβραϊκής φυλής η οποία φέρουσα βαρέως την επικράτησιν της χριστιανικής θρησκείας, εκράτησε κεκρυμμένους εις τα βάθη της ψυχής της άγιον μίσος. Συνδέοντας άμεσα τους Εβραίους με τον κομμουνισμό, ο εκπρόσωπος του τριταλινού λαού στο Κοινοβούλιο καλεί τους Έλληνες να δυσπιστούν προς τους Εβραίους διότι, κατά τα γραφόμενά του, είναι εχθροί του ελληνικού εμπορίου, της ελληνικής φυλής, της ελληνικής Δημοκρατίας (6/2).

Το άρθρο αυτό γίνεται δεκτό χωρίς καμία αντίδραση από την τριταλινή κοινωνία. Ακόμα και η Ισραηλιτική Κοινότητα εσιώπησε περιορισθείσα να δηλώσει δημοσία στεντορεία τη φωνή ότι αποδοκιμάζει μετά αποτροπιασμού τας ταραχάς ενώ συγχρόνως διαγράφει από μέλη της τους

Δαβίδ Φελους και Σολομών Καπέτα* οι οποίοι είχαν πρωτοστατήσει στη διαδήλωση ("Θάρος" 7/2). Οι μόνες αντιδράσεις για τις αντισημιτικές θέσεις του βουλευτή Καραλή, που καταχωρήθηκαν στον τοπικό τύπο, ήταν εκείνες του Ααρών Ι. Ατούν και ενός "Ισραηλίτη" ο οποίος έσπευσε να τονίσει πως το τοιούτον ανθεβραϊκόν πάθος εκτοξευόμενον υπό ενός πληρεξουσίου [...] δυνατόν να προκαλέσει ου μόνον τοπικάς περιπλοκάς αλλά και διεθνείς τοιαύτας, δεδομένου ότι ούτω καταστρατηγείται αυτή η υπόσχεση της Κυβερνήσεως περί προστασίας των εβραϊκών μειονοτήτων ("Θάρος" 7/2).

Αν όμως κατά των Εβραίων υπήρχε απλώς μία υποβόσκουσα εχθρότητα, κατά των κομμουνιστών θα υπάρχει τις αμέσως επόμενες ημέρες δημόσια κατακραυγή (σελ. 217).

- **To 1928.** Στις δημοτικές εκλογές "Κατά το "Θάρος", από τους 3.000 εκλογείς στο Δήμο Τριτάλων οι 1.200 ήταν γηγενείς Τριταλινοί, οι 750 Ασπροποταμίτες, οι 230 Σαμαρινάιοι, οι 250 Περιβολιώτες, οι 100 Ισραηλίτες, οι 130 Τζιουρτζιώτες και Γαρδικιώτες, οι 750 χωρικοί πεδινοί και οι 750 πρόσφυγες εκ των οποίων όμως ψήφισαν μόνο οι 80. Σύμφωνα με την ίδια εφημερίδα οι πρόσφυγες, οι Ασπροποταμίτες και οι Ισραηλίτες υποστήριζαν τον Χατζηγάκη, οι Σαμαρινάιοι τον Κόπανο, οι πεδινοί με την παρότρυνση του Παγκουτσου, τον Καραλή, ενώ η δύναμη του Ευαγγέλου υπολογιζόταν σε 200 ψήφους (28/3)" (σελ. 250).

- **1940.** Κατά τον Πόλεμο, η είδηση την επομένη πως ο ελληνικός στρατός προελαύνει προς την Κορυτσά προκαλεί έκρηξη ενθουσιασμού. Στον έρωτο υπέρ του αγώνα που διεξάγεται στις 6 Νοεμβρίου οι Ισραηλίτες προσφέρουν το ποσό των 22.000 δραχμών ενώ τρεις οικογενειάρχες, οι Δημήτριος Παπαδημητρίου, Κωνσταντίνος Οικονόμου και Ν. Μαλέτσας, προσφέρουν τις βέρες τους ("Θάρος" 7/11)" (σελ. 391).

[Στοιχεία για την Ισραηλιτική Κοινότητα Τριτάλων έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας στα Τεύχη 68/σελίδα 35, 98 αριθμός, 102/σελίδα 9, 127/σελίδα 23, 135/σελίδα 26, 142/σελίδα 23 και 149/σελίδα 26.]

Οι Έλληνες που τιμήθηκαν με τον τίτλο του “Δικαίου των Εθνών”

Στις 29 Μαρτίου 1999 έγινε στην αίθουσα “Αντώνη Τρίτση”, του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Αθηναίων, η τελετή της απονομής των τίτλων και μεταλλίων του “Δικαίου των Εθνών” σε 14 Έλληνες Χριστιανούς οι οποίοι με αυτοθυσία βοήθησαν ομοθρήσκους μας να διαφύγουν τη σύλληψη κατά τη διάρκεια των ναζιστικών διωγμών στην Ελλάδα. Η τελετή οργανώθηκε από την Πρεσβεία του Ισραήλ στην Ελλάδα και το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος. Όπως είναι γνωστό τα βραβεία αυτά απονέμονται από το “Ίδρυμα Διαιώνισης της Μνήμης Ηρώων και Μαρτύρων του Ολοκαυτώματος Γιαντ Βασέμ”, της Ιερουσαλήμ. Ο τίτλος του “Δικαίου των Εθνών” απονέμεται ύστερα από σχολαστικές έρευνες του Ίδρυματος και σχετικές μαρτυρίες του διασωθέντος και του διασώσαντος. Ο τίτλος συνοδεύεται από τιμητικό μετάλλιο ενώ σε παράλληλη τελετή, που γίνεται στο Ισραήλ, αναρτάται πλακέτα με το όνομα του “Δικαίου” σε ειδικό χώρο του Γιαντ Βασέμ και φυτεύεται ένα δέντρο στο “Δάσος των Δικαίων” του Ίδρυματος. Το Γιαντ Βασέμ έχει μέχρι σήμερα βραβεύσει 150 περίπου Έλληνες “Δικαίους”, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται εκπρόσωποι της Εκκλησίας, της Αστυνομίας, Δήμαρχοι, αλλά και πολλοί απλοί πολίτες, αφανείς ήρωες της Κατοχής.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΙΜΗΘΕΝΤΩΝ

	(Χρονολογία Βραβεύσεως)	Γοργίας Λεωνίδα και Δέσπω	1989
Αγγελόπουλος Γιώργος	1997	Δαμασκηνός Αρχιεπίσκοπος	1969
Αγγελόπουλου Παρασκευή		Διαμαντής Σταύρος	1987
Αγνιάδου Μαρίνα	1995	Έβερτ Αγγελος	1969
Αναγνωστόπουλος Κωνσταντίνος	1988	Εφραίμoglou Αθανάσιος	1985
Αναγνωστοπούλου Αγγελική	1990	Ζάννας Δημήτρης	1989
Ανδριοπούλου Νίτσα και Ιωάννης	1994	Ζεφβός Σπύρος	1986
Αξιοπούλος Πέτρος	1995	Ζοζέφ (Αδελφή)	1987
Αποστολόπουλος Τηλέμαχος	1997	Ζωγράφος Πέτρος και Ειρήνη	1971
Αποστολοπούλου Τούλα		Θέμελης Τάσος και Ζωή	1990
Βαμβαζάρης Ιωάννης και Φρόσω	1994	Ιωακείμ Μητροπολίτης Δημητριάδος	1997
Βασάτης Αναστάσιος	1989	Ιωαννίδης Θέμος και Ασπασία	1994
Βασιλειάδης Γρηγόρης	1998	Καβουνίδης Φίλιππος και Κατερίνα	1987
Βεξερίδης Παναγιώτης και Αικατερίνη	1997	Καζιτσιής Σωτήρης	1990
Βέλλιου (Πατσουράκη) Αλίκη και Γιάννης	1995	Καλλιδόπουλος Περίκλης και Αλέξανδρος	1989
Βλαστάρης Δημήτριος	1969	Καλλινικίδης Παντελής και Σαπφώ	1986
Βουδούρογλου Μαρία και Αντώνης	1994	Καλογερομήτρος Γεωργιος	1987
Βρανόπουλος Δημήτριος	1969	Κατάρη Ελένη (Αδελφή)	1969
Γενάδιος Μητροπολίτης Θεσ/κης	1969	Καραφωτάκης Ιωάννης και Ελένη	1984
Γεωργιάδου Ευαγγελία	1986	Καργάδος Ανδρέας	1993
Γιαννόπουλος Ηλίας και Πόπη	1971	Καρρέρ Λουκάς	1978
Γιαννοπούλου Ντίνα-(Μελομένη)	1995	Καστεκίδης Αριστείδης	1968
Γκοτζύλη Αναστασία	1990	Κατωσόγλου Μαρίνα	
Γλύκας Μιχαήλ	1969	Καρυομένος Στυλιανός και Αγγελική	1990

Από την τελετή απονομής των βραβείων. Οι "Δίκαιοι των Εθνών" με τον πρόεδρο του Ισραήλ στην Ελλάδα κ. Ρ. Κουρμιάλ και τον πρόεδρο του ΚΙΣ κ. Μ. Κωνσταντίνου.

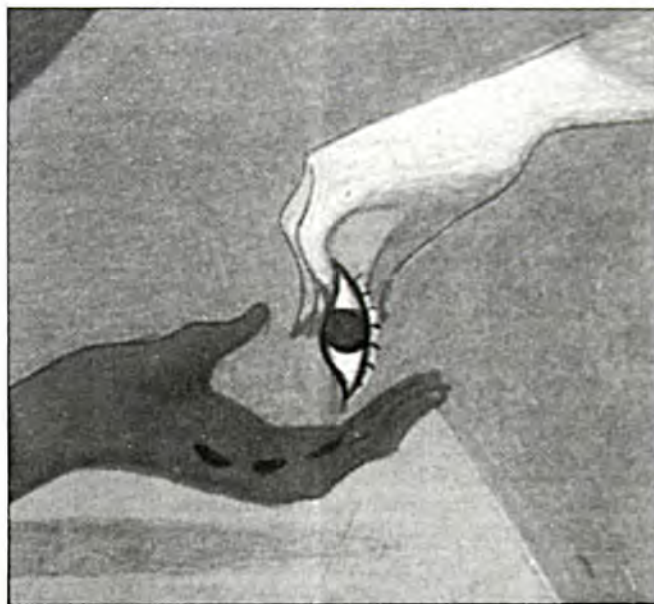
Κεφαλάς Αθανάσιος και Βασιλική	1979
Κεφαλάς Κωνσταντίνος και Κατερίνα	1988
Κεφαλάς Ηλίας	1989
Κηλαϊδής Γεώργιος	1981
Κλαουδάτος Ιωσήφ και Δημήτρης	1998
Κοθός Εμμανουήλ	1989
Κονιούδης Εμμανουήλ	1993
Κορμιάτης Στέφανος και Μαργαρίτη	1981
Κορονήος Πέτρος	1998
Κοσμίδης Ξενοφών και Φιρή	1989
Κοτσοβού Μαρία	1987
Κραφίτης Βασίλης	1970
Κρετοπούλου-Βουδούργου Μαίρη	1993
Λεμπέσης Γεώργιος και Λίτσα	1998
Λέπουρας Χρήστος	1998
Λεωνιδάκης Ιωάννης και Σωτήρης	1997
Λιουδάκη-Σωτηρίδη Αριστεία	1990
Λούρης Μήτσος και Αθηνά	1997
Μαζοπούλου Κώστας και Αργέλα	1997
Μαντουδής Μιχαήλ και Αδαμαντία	1982
Μαργιρίδης Αγαμέμνων και Εύδο	1989
Μαύρος Γεώργιος	1996
Μαζαράς Πάνος	1981
Μετζελιώτης Γιώργος και Μαργαρίτη	
Μίνου Κλεοπάτρα	1967
Μιχαλόπουλος Πάνος και Κούλα	1987
Μίχαλος Ηλίας και Κατερίνα	1984
Μορίκης Χαράλαμπος -Χρυσάνα	
και Ελεμειωνίδας	1989
Μπέτσου Βασιλική και Νικόλαος	1993
Μόρου Ζωή	1998
Νικολάου Κώστας	1987
Νομικός Μιχαήλ	1987
Ξανθοπούλου (Γιαννοπούλου) Ευθυμία	1989
Ομηρίδης Παύλος	1988
Ορφανός Ενέργιος και Μαρία	1985
Παιανός Γεώργιος	1987
Παλουμπής Γεράσιμος	1983
Παναγιωτοπούλου Ιωάννα και Σωτήρης	1994

Παναγιώτου Μαρία	1990
Παναγιώτου Νικόλαος	1990
Παναγιώτου-Καφομένου Αντωνία	1990
Παναγοπούλου Κωνσταντίνα	1997
Παπαδαντωνάκη Μαρίκα	1997
Παπαδημητρίου Χρυσάνθη	1997
Παπαδόπουλος Αντώνης	1984
Παπαδόπουλος Ισαάκ και Ευθυμία	1995
Παπαδοπούλου-Μελίδου Μιμίτσα	
Παπαδούκα Ολυμπία	1985
Παπαστεργίου Χρήστος	1968
Παπαστρατής Σωτήρης	1988
Παραβάντης Ενέργιος	1990
Παρασκευαΐδης Στράτος	1989
Πασχαλίδης Ορέστης	1968
Παυλίδου-Καντόγλου Δανάη	1998
Παφίλης Νικόλαος	1993
Παχάκης Δημήτριος	1989
Περσίδης Βασίλης	1997
Πετράκης Μανώλης και Αντιγόνη	1976
Πετροπούλου Εύη, Κων/νος,	
Όλγα, Χρυστίνα	1995
Ποντίκης Βασίλης και Βασιλική	1990
Ποταμιάνου-Κοντοπούλου Αντέλα	1993
Πουρής Δημοσθένης	1994
Σανίκος Νίκος και Έλλη	1985
Σαρόγλου Πόπη	1984
Σκαρμαγκάς Πέτρος και Άρτεμις	1987
Σκληφούντος Θωμάς	1985
Σκούλας Μιχαήλ	1978
Σούμπαση (Γιαννοπούλου) Βηθλέμ	1995
Σπανοπούλος Χρήστος και Σοφία	1988
Σπηλιάκος Δημήτρης	1987
Σταμπέλλου Τέα	1988
Στασινόπουλος Ανδρέας	1990
Τζωρτζιάς Παναγιώτης	1989
Τοκατλίδου Ευλαμπία	1989
Τριανταφύλλου Μιχαήλ και Περεσφόνη	1988
Τριανταφύλλου Αύρα-Ολυμπία-Περσέας	1988
Τρυπούλας Αλέξανδρος	
Τσαμανδής Δημήτρης & Αντιγόνη	1998
Τσαπουρής Ηλίας-Σοφία-Γεώργιος	1987
Τσαρίδου Βασιλική	1988
Τσάτσου Ιωάννα	1989
Τσιριγκάκης Παναγιώτης	1988
Τυπάλδος Ειρηναίος (ιερέας)	1969
Χάλα Ελένη	1969
Χαλδέζος Πάνος	1995
Χαμηλοθώρης Ενέργιος	1995
Χατζηγιάνη (ή Κατσιγιάννη) Καίτη-Νανά	1990
Χιώτης Μιχάλης-Καλλιόπη	1995
Χολέβα Μαρία	1968
Χρυσόστομος Μητροπολίτης Ζακύνθου	1978
Ψαροπούλου Μαρία-Ιωάννης-	
Χαράλαμπος	1993

PAUL CELAN:

διασχίζοντας το σκοτάδι

Με την ευκαιρία της συγκέντρωσης των ποιημάτων του Paul Celan, την μετάφραση και την παρουσίασή τους στα Γαλλικά από τον Jean - Pierre Lefebvre (Εκδόσεις Gallimard), ο Patrick Kéchichian έγραψε στην Monde (5.2.1999) τα παρακάτω για τον Εβραίο ποιητή της γερμανικής γλώσσας που μαχόταν μέχρι την αυτοκτονία του, το 1970, με όλη τη δύναμη της στυφής, παράξενης γλώσσας του που σπάζει τους εξαναγκασμούς για ν' ακουστεί ένας λόγος όπως "ένα μπουνάλι που ρίχτηκε στη θάλασσα", ένας λόγος δυνατός-αδύνατος που θ' αντιμετώπιζε την καταστροφή.

Εξώφυλλο και λεπτομέρεια εσωτερικού από την έκδοση, έργο του Lorenzo Mattotti.

Ο άνθρωπος. Ο Paul Pessach Antschel, που από το 1947 υπογράφει ως Paul Celan γεννήθηκε στις 23 Νοεμβρίου 1920 στο Τσέρνοβιτς, στη Bucovine, αυστρουγγρική επαρχία που έγινε ρουμανική πριν προσαρτηθεί στην Ουκρανία το 1939 και κυριευθεί από τα χιτλερικά στρατεύματα το 1941 και τέλος από το στρατό του Στάλιν το 1944. Μοναδικό παιδί μιας γερμανοεβραϊκής οικογένειας ακολουθεί μια τριπλή παιδεία: ε-

βραϊκή και ρουμανική σε γερμανικό ιδρυμα. Οι γονείς του πέθαναν εκτοπισμένοι σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Η μητέρα του πιθανόν εκτελέστηκε. Ο ίδιος ο ποιητής στρατολογήθηκε σε στρατόπεδο εργασίας. Μετά τον πόλεμο βρέθηκε στο Βουκουρέστι, όπου εμφανίστηκε τα πρώτα του ποιήματα μετά στη Βιέννη, όπου συνδέεται με τον Ingeborg Bachman. Το 1948 βρίσκεται στο Παρίσι. Από τότε διαμένει εκεί. Παράλληλα έχει μια έντονη

δραστηριότητα μεταφραστική και ενώ εργάζεται ως λέκτορας στην ανώτατη Ecole Normale κυκλοφορούν πολλές ποιητικές του συλλογές στα γερμανικά.

Στα χρόνια του '50 δίνει πολλές διαλέξεις στη Γερμανία και αποκτά μια κάποια αναγνώριση: το βραβείο της πόλης της Βρέμης το 1958 και το βραβείο Buchner το 1960 που επιφέρει τη θαυμασία ομιλία του τιτλοφορούμενη "Ο Μεσογειακός"... Τον Ιούλιο του 1967 ο Paul Celan συναντά τον Martin Heidegger στο Todtnauberg. Θα ξανασυναντηθεί με τον φιλόσοφο στο Fribourg στις 26 Μαρτίου 1967 κατά τη διάρκεια μιας ιδιωτικής διάλεξης. Τα λόγια που δεν θα πάρει από τον Heidegger σχετικά με το Ολοκαύτωμα, το ποίημα που γράφτηκε πάνω στα συντρίμια αυτού που αναμφίβολα υπήρξε μια ζωτική ελπίδα, έδωσαν στη συνάντηση αυτή έναν χαρακτηριστικά εμφάνισματικό, μυστικό -δεν πρέπει να βιαστούμε να τον ερμηνεύσουμε...- άπειρα επίπονο. Στη Γαλλία ωστόσο ο Celan από το 1968 συμμετέχει στην περιπέτεια της επιθεώρησης *L' Ephemere* στο πλευρό των Bouchet, Bonnefoy και Dupin. Το 1969 πηγαίνει στο Ισραήλ. Στο τέλος Απριλίου 1970 πέφτει στο Σηκουάνα, χωρίς αμφιβολία από τη γέφυρα Mirabeau. Το πτώμα του βρέθηκε την 1η Μαΐου. "Φυγή/Με κάθε τρόπο φυγή/Το μικρό μαχαίρι της παλίρροιας του νερού θα σταματήσει το λόγο" (Henri Michaux). Και ο Yves Bonnefoy γράφει: "Το χαμόγελό του, ακόμη κι αν κλέβει συχνά την ορμή της πληγωμένης μνήμης, ήταν η ίδια η τρυφερότητα".

Η ποίηση. Την παρουσίασαν εξ ολοκλήρου σε μια διάφρεση της πολύ διάσημης και της τόσο επαναλαμβανόμενης φόρμουλας του Adorno σχετικά με την αδυναμία της ποίησης μετά το Άουσβιτς. Στην πραγματικότητα, δουλεμένο και διαπερασμένο απ' αυτό το ερώτημα, το έργο του Celan, στη γενιά των Holderlik, Trakl, Rilke, στην τραγική συντροφιά της φίλης του Nelly Sachs, αντιτάσσει στην καταστροφή ένα λόγο πιθανό-απίθανο: "Εκείνη, η γλώσσα, κατοχυρώθηκε, ναι, μολτατούτα. Αλλά έπρεπε να περάσει μέσα από την ίδια της την έλλειψη απαντήσεων, να περάσει μέσα από μια αποτρόπαια αφωνία, να διασχίσει τα χίλια σκοτάδια των φωνικών λόγων. Πέρασε μέσα απ' όλα αυτά και δε βρήκε λέξεις γι' αυτό που συνέβαινε, αλλά διέσχισε αυτό το πέρας και μπήκε στο τέλος να βγει στο φως, εμπλουτισμένη με όλα αυτά." (απόσπασμα από την ομιλία στη Βρέμη).

Στο συγκλονιστικό διάλογο των δύο Εβραίων του Gesprach με τον Gebing (Συζήτηση στο βουνό) ο Celan στοχάζεται πάλι το φοβερό ερώτημα: "(...) Γιατί ρωτώ και ξαναρωτώ, ποιος λοιπόν, αφού ο Θεός τον έκανε

να γεννηθεί Εβραίος, έρχεται μ' ένα αγαθό που του ανήκει σαν ιδιοκτησία...."

Δεν πρέπει να το κρύβουμε: Η ποίηση του Celan είναι δύσκολη, σκοτεινή. Αλλά η σκοτεινότητά της εκφράζεται στο βάθος του πηγαδιού που πρέπει να σκάψει για να έρθει στο φως, μιλά, γίνεται δεκτή σε "μια μοτίβια ριγμένη στη θάλασσα, εγκαταλειμμένη στην ελπίδα -σίγουρα συχνά εύθραυστη- που θα μπορούσε μια μέρα, κάποιον να περισυλλέγει, σε μια παραλία, στην παραλία ίσως της καρδιάς". Φορτωμένη με αναφορές και αναμνήσεις, παίζοντας επίσης με την κοινή γλώσσα, επέφερε μια πληθώρα γλωσσισμάτων -Szondi, Derrida, Gadamer, Broda, Bollack... Δεν τίθεται θέμα παράφρασης αυτών των σχολιασμών που φωτίζουν τη δυσκολία, ίσως και την ίδια τη σκοτεινότητα. Αλλά πρέπει επίσης να πούμε ότι το να διαβάσει κανείς Celan απαιτεί λιγότερο προετοιμασία και περισσότερο προδιάθεση, του πνεύματος σίγουρα, αλλά επίσης και της "καρδιάς".

Φούγκα θανάτου (Todesfuge)

Απόσπασμα

Μαύρο γάλα της ανής το πίνουμε
το βράδυ
το πίνουμε το μεσημέρι και το πρωί
το πίνουμε τη νύχτα, το πίνουμε και το πίνουμε
σκάβουμε στον ουρανό ένα τάφο
όπου κανείς δε σιμώνει
Ένας άνθρωπος κατοικεί στο σπίτι παίζει
με τα ερπετά, γράφει
γράφει τότε θα σκοτεινιάσει στη Γερμανία
Μαργαρίτα τα χρυσά σου μαλλιά
γράφει αυτές τις λέξεις προχωράει στο κατώφλι και
τ' άστρα χοροπηδούν σφυρίζουν στα μεγάλα του
σκυλιά
σφυρίζουν και βγαίνουν οι Εβραίοι και σκάβουν
στη γη ένα τάφο
μας διατάζει να πάμε να παίξουμε για να χορέψουν
Μαύρο γάλα της ανής σε πίνουμε τη νύχτα
σε πίνουμε το πρωί ύστερα το μεσημέρι σε
πίνουμε το βράδυ
πίνουμε και πίνουμε
Ένας άνθρωπος κατοικεί στο σπίτι παίζει
με τα ερπετά γράφει
γράφει τότε θα νυχτώσει στη Γερμανία
Μαργαρίτα τα χρυσά σου μαλλιά
Τα γκρίζα σου μαλλιά Σουλαμίτ
σκάβουμε στον ουρανό ένα τάφο όπου
δε σιμώνει κανείς

(Συλλογή ποιημάτων, σελ. 53-55)

COMMON ELEMENTS IN JEWISH-SEPHARDIC AND GREEK FOLK SONGS

- By Mr. M. PH. DRAGOUMIS, Musicologist

In an article I wrote some 20 years ago, on the songs of the so-called "rebetes", I demonstrated that an important part of this music is old and belongs to the common heritage of the peoples of the Balkans and the Eastern Mediterranean. And in an example I gave to support this view I showed that there exists a close relationship between the "Judentanz" of the sixteenth century German composer Hans Neusiedler and the instrumental introductions of two songs of the leading "rebetis" Markos Vamvakaris¹. Some years after the publication of this article, I received a letter from Martin Schwartz, a distinguished professor at the department of ancient Iranian and Indo-European studies, at the University of California in Berkeley, who had found my address from a common friend and wanted to share with me his ideas on the relationship between Jewish and Greek "rebetiko" music. His remarks were penetrating and showed quite convincingly with the help of a cassette, that a whole series of rebetika and "Yiddish" songs are related or in certain cases almost identical².

Besides this he pointed out that the folk song "Tsopanakos" (i.e. Little Shepherd) which was used for many years as a signature tune by the Greek national radio was also sung in "Yiddish" and could well be of Rumanian origin. Another tune, he added, which was sung not only in Greek but also in Yiddish and Turkish was a Hassapikos dance which had just been resurrected by the well known Greek folk singer Domna Samiou under the title "*Ehe yia Panayia*"-*Εχε για Παναγία* (Farewell Madonna)³.

These remarks subsequently reminded me of a Greek fiddler from the Macedonian town of Naousa, who in 1930 had been recorded by the M.F.M.A.⁴ playing a beautiful dance tune which, as he attested, was performed at weddings and was entitled the "Evreikos" (i.e. the "Hebraic")⁵. The original version of this tune has not yet been discovered, but Schwarz was able to

trace down some of its motifs in well known Jewish traditional melodies.

Let us turn now to some discoveries I made on this subject during the last few years. At the fifth Congress of the International Musicological Society, which was held in April 1992 in Madrid, I met the distinguished Israeli ethnomusicologist Susana Weith-Shahak, who kindly offered me a copy of her book on the Judeo-Spanish Moroccan Songs for the Life Cycle⁶ and a cassette record of her's entitled "*Sephardi songs from the Balkans*"⁷. When on the last day of the Congress I congratulated Mrs Shahak on her record (I had been able to listen to it on a small cassette-player I was carrying around with me) I told her that the style of the singing sounded quite familiar to me and that I was sure that in time I would be able to trace some elements of the music itself in folk songs from my own country. My remark aroused the interest of Mrs Shahak and we agreed that we would examine the matter more closely in Athens and I would write to her. And indeed in early May I rough transcribed the melodies from the record and then used transcriptions as a basis to discover parallel motifs (cf. Greek folk songs that were known to me from published or unpublished sources. The result of this investigation I immediately posted to Mrs Shahak in Tel Aviv and to the basis of the remaining part of this paper.

From a total of 22 songs, which are included on the record of Mrs Shahak, I was able to find in seven different songs, seven instances of startling similarity with Greek Folk songs. I shall proceed by listing the cases I found on Side A.

The language used by the singers on both sides of the record is Judeo-Spanish.

a) Example A2 is sung before the wedding when the bride displays her dowry. The variant recorded here was performed by a small group of Jewish Bulgarian fiddlers. The melody contains three phrases which

succeed one another in the following order: AABCBC. Of these phrases A sounded very familiar and it was not long before I found it in a wedding song called "To Perivoli" (The Orchard) which was collected by Baud-Bovy⁸, some sixty years ago, in the Dodecanesian island of Nisyros.

Ex. 1

b) Example A3 is sung on the same occasion (display of dowry) as the previous one by a similar group of Jewish Bulgarian singers. It is divided into two sections. The first section has something in common with the opening of a melody I recorded in 1962 on the island of Aegina⁹. I discovered later that this melody was well known in many other villages in Greece, both in the islands and on the mainland. Its lengthy text recounts the Passion of Christ, and it is sung solely by women in Churches on Good Friday (Megali Paraskevi), while the effigy of the dead Christ is lying in the "tomb" and being decorated with flowers.

Ex. 2

c) Example A5 is sung by the same group of women as in Example A2. It was performed on the day of the wedding when the bride bade farewell to her parents and left them to go to her husband's house. It is composed of three phrases of which the first is more prominent as it is the only one that is always sung twice whenever it occurs. This very same motif was used as an opening phrase for a similar parting song that was sung by the bride, before the Second World War in the village of Avlonari on the island of Euboea¹⁰.

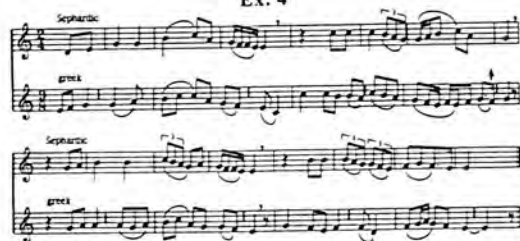
Ex. 3

d) Example A9 is a romance expressing the despair of a young woman whose husband is migrating to a distant country and fears that he will never be able to return to his homeland. It is sung here in 4/4 time, by Matilda Abayu, who was born in Turkey. This song corresponds almost note by note to an unpublished dance from the

island of Samothrace in 9/8 time which belongs to the collection of the MFMA¹¹. The nine beats here are arranged as in many Turkish, Bulgarian and Greek Folk dances of the Karsilama type (2+2+2+3). The Greek text consists of a series of loosely connected couplets in which a young man charmingly complains or teases his beloved.

Ex. 4

Let us examine now the similar cases on Side B:

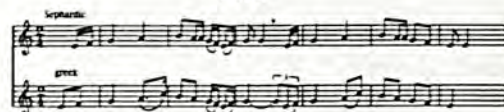
e) Example B2 in 2/4 times is sung by Haim Dassa of Salonica and belongs to the circumcision ceremony. If we take its refrain and compare it to the second half of a melody from the Dodecanesian island of Kasos known as "Zandanikos"¹² we shall see that the two excerpts agree in spite of the fact that the Sephardi version contains more notes than the Greek one. The Zandanikos is a "mandinada" i.e. a long drawn out melody in free rhythm attached to all sorts of 15 syllable rhyming couplets often of an improvisatory nature.

Ex. 5

f) Example B4 is sung by the cantor Jacob Sadicario of Salonica, after the marriage ceremony, after the guests accompany the newly wedded couple to their bedroom. Each stanza is concluded by six-bar refrain on a series of nonsense syllables. The same music appears in the refrain of a Greek Folk song notated by Phardys in the E. Aegean towards the end of the nineteenth century¹³.

Ex. 6

g) Example B5 is a Saturday prayer familiar to the Sephardi Jews all over the Balkans. It is made up of four phrases which could easily belong to a Greek Folk song. I was able to find the Greek equivalent for only one of these phrases. It comes from a dance song from the

Dodecanesian island of Kastellorizo published in 1935 by Baud-Bovy 14.

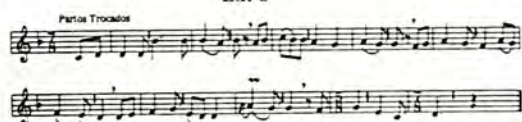
Ex. 7

I would like now to make a few further remarks on Mrs Shahak's record, but also on certain Sephardi songs I happen to know from other sources.

a) Ex. A8 follows the 9/8 meter of the karsilamas (see above) which is more frequent in Turkey than in Greece. The 7/8 meter which is highly characteristic of Greek Folk music does not appear in the Shahak record. It is used however for a Ballad I Judeo-Spanish entitled "Partos trocados" (The mixed up new-borns) which appears in the first record of an anthology of European music devoted to a variety of Balkan musical dialects and other European Folk song traditions 15.

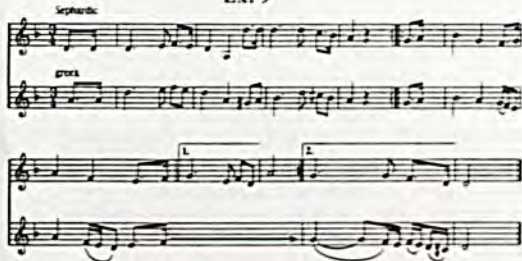
Ex. 8

b) Example A10 does not seem to have an exact Greek equivalent as far as its music is concerned, though the general style is that of a Greek "amanes" or a Turkish ghazel. But its text is almost identical to a song recorded in 1962 by the MFMA on the island of Euboea 16. In both songs there is a dialogue between a man and a woman. The man warns the woman not to walk down to the seaside because she might be snatched away by the waves. But the woman answers that the storm does not frighten her and that she knows perfectly well how to deal with it.

c) A cassette that was issued recently in Spain under the title "Nochada de Salonica" (An evening in Salonica) includes on Side B (track 4) a song composed for the

Ex. 9

1873 festivities connected with the inauguration of a Jewish school (*Schola de la Alianza*) in Salonica 17. This melody some thirty years later was reset to a Greek patriotic text urging the Greeks to fight against the enemies of Macedonia 18.

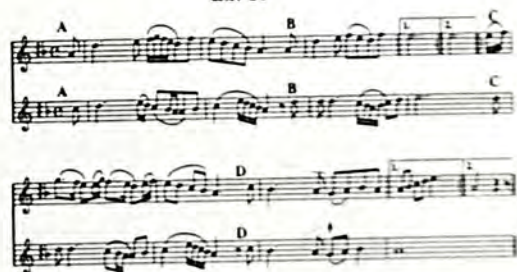
d) In the ballad "Partos trocados" (see above) the slave gives birth to a son, the mistress to a daughter and the witch midwives substitute one child for the other. The result is a whole drama of motherhood 19. A song with a more or less similar theme is sung up to the present day in the Macedonian village of Kostarazi. The exchange there is carried out by the wicked mother who wants her daughter to acquire the pretty son and for the ugly one to be taken by the daughter in law. But her plan fails as the pretty son speaks in spite of his age and uncovers the trick 20.

e) The Sephardic folk also enjoy singing recapitulatory songs. In such songs the singing of each new verse is accompanied by the repetition in reverse order of all the earlier verses. A recorded example of such a song in Judeo-Spanish appears in the anthology of European folk music mentioned above 21.

Similar songs appear in other parts of the world as well as in Greece. Perhaps the best Greek examples available on record were published by the MFMA 22.

f) A favourite song among the Balkan-Sephardic people is "La rosa inflorace" 23, which employs the chromatic a mode (i.e. a-b flat -c sharp -d-e-f-g-a'). Structurally the melody is divided into four two meter sections in common time starting with an upbeat. Sections A, C and D end on a, while section B concludes on e. All the above characteristics except for the repetition of the second part (phrases C and D) are present in a Greek dance song from Smyrna known as "Smyrneikos Ballos" 24. A more detailed examination of these two tunes will of course reveal certain differences in the range, number and sequence of the notes. However in section D the unfolding of both melodies is almost identical.

Ex. 10

In her Introduction to her "Sephardi" record 25, Mrs Shahak devotes a paragraph to the question of the

origin of its songs. "In some songs, she writes, the medieval Spanish source can be recognised, and in others the influence of the singer's actual birthplace predominates. A Turkish base can be seen in some richly ornamented melodies and Greek and Bulgarian elements are perceptible in the compound rhythms characteristic of the Balkan countries". But from the examples that have been brought forward here, it seems likely that the Greek influence was stronger, than what was previously assumed and that it had a direct effect not only on the rhythm but also on the melodies and the subject matter of the texts. On the other hand it is now almost certain that the Jews too exerted a certain musical influence on the Greeks, especially in Sallonica, where until 1912 almost half the population was Jewish²⁶.

Furthermore we should bear in mind that some of the similarities we mentioned in this paper could be attributed to the independent adoption by the Greeks and the Sephardic Jews of melodic or rhythmic models from a third source, such as Turkish or Rumanian folk music. At any rate what is important is not so much who borrowed from whom (usually the person who gives also takes and vice versa) as the fact that beauty (especially in music) is stronger than prejudice and often succeeds to attract what appears to be unattractable.

Reprinted by *Λαογραφία*,
Vol. 38 (1995-1997)

Υποσημειώσεις

1. M. Dragoumis, "The Music of the Rebetes" in "Rebetika: Songs from the Old Underworld", ed.= K. Butterworth and S. Schneider (Athens 1975), 16-25 and 150-157.
2. The melodies which enabled Schwarz to claim that the rebetika are closely related to a type of song popular among the Ashkenazi Jews have mainly come down to us without names of composers (neo Melachrino, Skertsopetachto, Nina), or belong to composers of the older rebetic generation such as Toundas (Garsona - Pali Apópsē tha methiso Hariklaki mou), Vamvakaris (Adika me Katakrinoun) and Yovan Tsaous (Paraponiounte i mangues).
3. "Ehe yia Panayia", Columbia SCXG 115, Athens 1974, Side A track 1.
4. The Merlier Folk Music Archives (MFMA) are attached to the Center for Asia Minor Studies and are housed together with the Center in 11 Kydathineon Str., 105 58 Athens.
5. This solo was issued in a limited number of copies by the MFMA in 1930 (78 rpm series, no 70b).
6. The Jewish Music Research Centre et. al., Jerusalem 1989.
7. Anthology of Musical Traditions in Israel: Sephardi Songs from the Balkans, ed. The Hebrew University of Jerusalem et. al., Recordings and Commentaries: Susana Weich-Shahak, Jerusalem 1980.
8. "Chansons du Dodecanese", 2, Athens 1938, 195.

9. Tape 204 B7 of the MFMA collection.
10. M. Dragoumis: "Mia Anekdoti Sillogi Dimotikon Tragoudion tou Avlonariti Daskalou Yianni Gizeli" in *Αρχαία Εμβόλιων Μελετών* 23:294 (Athens, 1980).
11. Cassette 871.
12. S. Baud-Bovy, op. cit., 360.
13. M. Dragoumis, "Ogdonda-pende Dimotikes Melodies apo ta katalipa tou Nikolaou Phardy, (85 δημοτικές Μελωδίες, από τα κατάλοιπα του Ν. Φαρδύ), Athens 1991, 86-7.
14. "Chansons du Dodecanese", 1, Athens 1935, 360.
15. World Collection of Recorded Folk Music, established by Constantin Brailoiu (1951-1958), Disque III, Europe 1, International Archives of Folk Music of the Geneva (Ethnographic Museum), VDF 30-427, Geneva 1984, Side B track 7.
16. Tape 76 A3.
17. The full title of the cassette is: "Nochada de Salonica", Cantos Judeo-espanoles de Salonica, Saga Sec. 10.581, Madrid 1992.
18. Mousikon Parartima Phormingos (Μουσικόν Παράρτημα "Φόρμιγγος"), Series B, 4, 1908, p. 13.
19. See commentary, by Leon Algaiz, on the jacket of the record "Europe 1", mentioned in note 15.
20. Tape 104 A4 of the MFMA collection.
21. "Europe 1", Side B track 5.
22. "Dimotika Tragoudia tis Sillogis Melpo Merlier" (Δ. Τραγούδια της Σύλλογής Μέλπως Μερλιέ), Polydor 2421079, Athens 1976, Side B track 8; also "Houliarades", AF 114, Athens 1988, Side A track 1.
23. "Europe 1", Side B track 3.
24. "Τραγούδια και χοροί από τα Αλάτσατα και την Ερυθραία Μ. Ασίας" Δίσκος LP αρ. LCGW 108 του Λυκείου Ελληνίδων, Αθήνα 1991, B2.
25. See enclosed leaflet p. 1.
26. For a full discussion of the correspondence between Sephardic and Hellenic balladry, see S. G. Armistead, Greek Elements in Judeo-Spanish traditional Poetry, *Laographia*, vol. 32: 134-164, Athens, 1979-1981 [1982].

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:
ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:
Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΨΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:
Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ.: 32.44.315-8
E-mail: hkhis@hellasnet.gr
Internet site: <http://www.hellasnet.gr/jews/kis.html>

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται δωρεάν

Ο εβραϊκός και ο ελληνικός πολιτισμός βάση του ευρωπαϊκού

Συνέχεια από τη σελ. 2

μόνο ανάμεσα στους Εβραίους, αλλά ανάμεσα σ' όλους τους λαούς της γης.

Η ΥΨΗΛΟΤΕΡΗ και κεντρική έννοια της πατριαρχικής εξέλιξης στην Παλαιά Διαθήκη βρίσκεται φυσικά στην έννοια του Θεού. Ο Θεός αντιπροσωπεύει την ενοποιητική αρχή που ενιπύαρχει πίσω από την πολυπλοκότητα των φαινομένων. Ο άνθρωπος έχει δημιουργηθεί "καθ' ομοίωσιν του Θεού". Έτσι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι -ίσοι ως προς τις κοινές τους πνευματικές ιδιότητες, την κοινή τους λογική και την ικανότητά τους για αδελφική αγάπη.

ΣΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ των πρώτων χρόνων αναπτύσσεται ακόμη περισσότερο το πνεύμα αυτό, όχι τόσο με την έμφαση της ιδέας της αγάπης, που την έκφραση της συναντάμε σε πολλά σημεία της Παλαιάς Διαθήκης, αλλά με την έμφαση της στον υπερφυσικό χαρακτήρα της θρησκείας. Καθώς οι προφύτες πρόσβαλαν την εγκυρότητα του κράτους τους, γιατί δεν ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις συνειδήσεως, έτσι και οι πρώτοι χριστιανοί πρόσβαλαν την ηθική νομιμότητα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, γιατί παραβίαζε τις αρχές της αγάπης και της δικαιοσύνης.

ΕΝΩ η ιουδαιοχριστιανική παράδοση τόνιζε περισσότερο την ηθική άποψη του πατριαρχικού πνεύματος, η ελληνική σκέψη βρήκε τη δημιουργικότερη έκφραση της στην πνευματική του άποψη. Στην Ελλάδα, όπως και στην Παλαιστίνη, συναντάμε έναν πατριαρχικό κόσμο που, και ως προς την κοινωνική και ως προς τη θρησκευτική του άποψη, είχε ξεπροβάλει νικηφόρα από μια παλαιότερη μητριαρχική κοινωνική διάρθρωση. Όπως η Εύα δεν είχε γεννηθεί από μήτρα γυναίκας, αλλά πλάστηκε από το πλευρό του Αδάμ, έτσι και η Αθηνά δεν ήταν γέννημα γυναίκας, αλλά βγήκε από το κεφάλι του Δία. Οι επιβιώσεις ενός παλαιότερου μητριαρχικού κόσμου εύκολα διακρίνονται, όπως έδειξε ο Μπαχόφεν, στα πρόσωπα των θεαινών που είναι υιοταγμένες στον πατριαρχικό κόσμο του Ολύμπου. Οι

Ελληνες έθεσαν τα βάθρα της πνευματικής εξέλιξης του δυτικού κόσμου. Έθεσαν τις "πρώτες αρχές της επιστημονικής σκέψης, ήταν οι πρώτοι που ανέδειξαν τη "θεωρία" ως βάθος της επιστήμης και ανέπτυξαν μια συστηματική φιλοσοφία σε βαθμό που δεν υπήρχε σε κανένα προγενέστερο πολιτισμό. Διατύπωσαν τη θεωρία του κράτους και της κοινωνίας με βάση την εμπειρία τους από την ελληνική πόλη-κράτος, που συνεχίστηκε της ήταν η Ρώμη, πάνω στην κοινωνική βάση μιας ατέραντης ενιαίας αυτοκρατορίας.

Η ΑΝΙΚΑΝΟΤΗΤΑ της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας να εξασφαλίσει μια συνεχή κοινωνική και πολιτική εξέλιξη, οδήγησε σε αποτελμάτωση γύρω στον τέταρτο αιώνα, αφού όμως πρώτα είχε εμφανισθεί ένας νέος πανίσχυρος θεσμός, η Καθολική Εκκλησία. Ενώ ο Χριστιανισμός των πρώτων χρόνων ήταν πνευματικό επαναστατικό κίνημα των φτωχών και των απόκληρων που αμφισβητούσαν την ηθική νομιμότητα του υφιστάμενου κράτους, μέσα σε αμείωτο βραχύ διάστημα, η πίστη της μειονότητας που τα μέλη της αποδέχονταν τους διωγμούς και το θάνατο ως μάρτυρες του Θεού, μετατράπηκε σε επίσημη θρησκεία του ρωμαϊκού κράτους. Ενώ η κοινωνική διάρθρωση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας μετασχηματιζόταν βαθμιαία σε φεουδαρχικό σύστημα που επέζησε στην Ευρώπη πάνω από χίλια χρόνια, μετασχηματισμοί άρχισαν να σημειώνονται επίσης και στην κοινωνική διάρθρωση της Καθολικής θρησκείας. Η προφητική στάση που ενθάρρυνε την καταγγελία και την επίκριση της παραφάσης από τις κοσμικές δυνάμεις των αρχών της αγάπης και της δικαιοσύνης έχασε την οποιονδήποτε της. Η νέα στάση απαιτούσε τη δίχως επιφυλάξεις υποστήριξη της εκκλησιαστικής εξουσίας ως θεσμού. Στις μάζες δόθηκε μια τέτοια ψυχολογική ικανοποίηση, ώστε αποδέχτηκαν με ανταπαύνηση την εξάρτηση και την αθλιότητά τους, κάνοντας ελάχιστες προσπάθειες για τη βελτίωση των κοινωνικών τους συνθηκών.

[Απόσπασμα από το βιβλίο "Η Υψηλή Κοινωνία", (Εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1973) σελ. 74 κ.ε. Μετάφραση Δ. Θεοδοσιάδου]

Βιβλίο

*** ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΑΦΤΑΙΤΖΗ:**
Το Ναζιστικό Στρατόπεδο Παύλου Μελά Θεσσαλονίκης (Εκδόσεις "Παρατηρητής", Θεσσαλονίκη 1999):

Οι Γερμανοί κατά την περίοδο της κατοχής στη χώρα μας ίδρυσαν 36 στρατόπεδα συγκέντρωσης. Τα πιο φοβερά μεταξύ αυτών ήταν του Χαϊδαρίου, του Χατζηκώστα στη Λάρισα και του Παύλου Μελά στη Θεσσαλονίκη. Σ' αυτά άλλοι βασανίστηκαν, άλλοι εξοντώθηκαν και άλλοι έζησαν για να ζουβιάσουν στη μνήμη τους το πιο απάνθρωπο κομμάτι της Ιστορίας.

Απάνθρωπο γιατί ποδοπατήθηκε η αξιοπρέπεια, η ανθρωπότητα γνώρισε τον εξευτελισμό της αθετώντας νόμους ανθρώπινους και θείους. Σ' αυτό το βιβλίο αναφέρεται το ημερολόγιο ενός ομήρου του Λεωνίδα Γιασημακόπουλου.

Χάρη στην τόλμη αυτού του ανθρώπου μαθαίνουμε όλα τα συμβάντα καθ' όλη τη διάρκεια του εγκλεισμού του στο Ναζιστικό Στρατόπεδο.

Καταχωρούνται μέσα σ' αυτό μέρα με τη μέρα, στιγμή προς στιγμή όλα τα απάνθρωπα και φρικαλέα βασανιστήρια, εκτελέσεις, εκβιασμοί, δραπετεύσεις έτσι όπως τα είδε και τα έζησε αυτός ο άνθρωπος.

Διαβάζοντας κοιμάται από αυτό το ημερολόγιο ο ανθρώπινος νους σαλεύει με την κτηνωδία και τη φρικαλεότητα των καταστάσεων. Είναι μεπιδεμένα τα συναισθήματα με τη λογική μη μπορώντας ο συγγραφέας σ' όλη αυτή τη δίνη να τοποθετήσει τις σκέψεις του με ακρίβεια. Το βιβλίο όμως αυτό αποτελεί μια πηγή ιστορικής μαρτυρίας γιατί έχουμε την ευκαιρία να δούμε τις καταστάσεις που επικρατούσαν άμεσα έχοντας ολοκληρωμένη άποψη.

Το ημερολόγιο αυτό αξίζει να διαβαστεί από όλους και ιδιαίτερα από τους νέους για να μην ξεχνούν την ιστορία τους και τους ανθρώπους που θυσιάστηκαν για τα εθνικά ιδεώδη και το όνομα της ελευθερίας.

Και απλά πρέπει να μάθουν όχι για να μισήσουν μα για να καταλάβουν.

*** ΝΕΣΤΟΡΑ ΜΑΤΣΑ:**
Αυτό το παιδί πέθανε αύριο (Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, τρίτη έκδοση):

Ένα μικρό παιδί ζει τη φρίκη του πολέμου... Την πείνα και τις δοκιμασίες της Κατοχής... Την αιχμαλωσία του πατέρα και την εξορία του στα Γερμανικά στρατόπεδα... Την καθημερινή αγωνία του τετράχρονου Κατοχικού χειμώνα... Κι αισθάνεται την ανάγκη να γράψει ένα Ημερολόγιο. Ένα απλό ημερολόγιο των καθημερινών

βιωμάτων του σε μια μεγάλη έκθεση για το σχολείο.

Αυτό το "Ημερολόγιο της Κατοχής", με τον τίτλο "Αυτό το παιδί πέθανε αύριο", είναι το νέο βιβλίο του Νέστορα Μάτσα, που οι τρεις προηγούμενες εκδόσεις του είχαν εξαντληθεί από το 1993 και επανακυκλοφορεί τώρα αναθεωρημένο και με πλούσια εικονογράφηση.

*** ΔΙΝΑΣ ΦΩΛΙΝΑ:**
Αλμπέρτο Ερρέρα: Ωδή σ' έναν ήρωα (Λάρισα 1998).

Η πρώτη της ποιητική συλλογή αφιερωμένη στον Λαρισαίο Εβραίο Αλμπέρτο Ερρέρα και στις "Ανθρώπινες υπάρξεις που γίναν στάχτες/καμένης σάρκας μυρωδιά/ στον Μπιργκενάου τις αράχνες/ τα εβραϊόπαιδα στον χάρο τα φιλιά".

Λάβαμε επίσης:

*** Ι.Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ:**
Εκκλησιαστικά άτακτα (Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 1999). Συλλογή άρθρων του της περιόδου 1993 - 1998. Πρόλογος Αρχιεπισκόπου κ. Χριστόδουλου.

*** ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ:**
Το έργο του Πιθαγόρα (Αθήνα, 1999). Αναφορά στο έργο του μεγάλου Έλληνα φιλοσόφου.

*** ΓΙΩΡΓΗ ΧΑΛΑΤΣΑ:**
Ψυχή βαθιά (Αθήνα 1999). Ιστορία από την

Κατοχή και την Αντίσταση.

*** ΓΙΑΝ. Α. ΚΑΡΑΜΗΤΣΟΥ:**
Υδρα - Νήσος εντελής Δρονόπων (Εκδοση Δήμου Υδραιών, 1998).

Επιστολές στα "Χρονικά"

■ Από την ιστορία της Κατοχής: Ο κ. Ιωσήφ Βεντούρας, Αθήνα, σε επιστολή του σημειώνει:

«Στο τελευταίο τεύχος του περιοδικού "Χρονικά" (αρ. 160) δημοσιεύθηκε απόσπασμα από το βιβλίο "Τις Κυριακές φορούσαμε τα καλά μας", της Μαριέλλας Σφακιανάκη - Μανωλίδου. Στο απόσπασμα αυτό η συγγραφέας αναφέρει αναμνήσεις από την παιδική της ηλικία κατά την περίοδο της Κατοχής και τη μεταπολεμική. Γράφει για τους καλούς γείτονες Εβραίους, τα παιδικά παιχνίδια με το Σήφη και την Υβέτ στη γειτονιά, την κυρία Μπιάνκα που μάθαινε πιάνο στην αδελφή της αλλά και τη φιλοξενία που τους προσέφερε η οικογένειά της στη διάρκεια της Κατοχής. Η οικογένεια αυτή υπήρξε η δική μου».

Summary of the contents of Issue No 161, Vol. 22

May - June 1999

✓ **Jewish and Hellenistic civilizations** constitute the basis of Western civilization, according to Erich Fromm, in his book "The healthy society", a section of which is being published. In particular, Fromm writes, "while Judeo-Christian tradition placed more emphasis on the moral view of the patriarchic spirit, Hellenistic thought was more creatively expressed through its spiritual view".

✓ **David Ben Gurion** was declared Doctor of Philosophy with a thesis on Plato. In 1958 he had published an article in a Greek newspaper, where he had analyzed Plato's point of view on the subject of slavery.

✓ Mrs M. Xyda, architect, mentions data on the **Jewish community of Chios**,

since their first settlement, the era of Succession, until the modern days.

✓ We publish a section of Mrs. M. Kliafa's book, referring to **Trikala** during the period 1911-1940, with data on the local Jewish Community.

✓ We publish the names of 150 Greek citizens who have been awarded the title "**Righteous among the Nations**" by Yad Vashem Institute, for their contribution in saving Greek Jews during the Holocaust.

✓ P. Kéchichian presents **Paul Celan** and his work on the occasion of the release of the latter's poems in French. (Republication from the French newspaper "Monde")

✓ The issue closes with **letters to the editor and book presentations.**

(Translation: Rebecca Kamchi)

